

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ  
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНИХ МОВ  
КАФЕДРА АНГЛІЙСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ**

**До захисту допустити:  
Зав. кафедри Федорова Ю.Г.  
«\_\_\_» \_\_\_\_\_ 2021 р.**

**Кваліфікаційна робота**  
за освітнім ступенем «Магістр» на тему:  
**«Потенціал інтегрованих уроків гуманітарного циклу у викладанні  
літератури в середній школі»**

Студентки факультету іноземних мов  
спеціальності 014.02 Середня освіта.  
Мова і література (англійська)  
освітнього ступеня «Магістр»  
Голі-Оглу Катерини Ігорівни

**Науковий керівник:**  
Городнюк Наталія Андріївна  
доктор філологічних наук, професор  
кафедри  
англійської філології  
Маріупольського державного  
університету

**Рецензент:**  
Кулакевич Людмила Миколаївна,  
д. філологічних наук, доцент,  
професор кафедри іноземних ДВНЗ  
«Український державний хіміко-  
технологічний університет»

Кваліфікаційна робота захищена  
з оцінкою \_\_\_\_\_  
Секретар ЕК \_\_\_\_\_  
«\_\_\_» \_\_\_\_\_ 2021 р.

**МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**  
**ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНИХ МОВ**

Освітній ступінь «Магістр»

Шифр та назва спеціальності 014 Середня освіта

**ЗАТВЕРДЖУЮ**

Завідувач кафедри англійської філології

к.філол.н, доцент Федорова Ю.Г

« \_\_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 2021 р.

**ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ**

Голі-Оглу Катерини Ігорівни

1. Тема роботи **«Потенціал інтегрованих уроків гуманітарного циклу у викладанні літератури в середній школі»**

Керівник роботи Городнюк Наталія Андріївна, доктор філологічних наук, професор кафедри англійської філології

Затверджено наказом Маріупольського державного університету від **26.03.2021 №198**

2. Строк подання студентом роботи « \_\_\_\_\_ » грудня 2021 р.

3. Вихідні дані до роботи:

**Об'єктом** студіювання виступають інтегровані уроки спареного характеру у викладанні дисциплін гуманітарного циклу в сучасній середній школі.

**Предметом** роботи є особливості розробки та проведення інтегрованих уроків із зарубіжної літератури у середній школі, їх арсенал прийомів і методів.

**Метою** кваліфікаційної роботи є визначення навчального потенціалу, особливостей розробки та проведення інтегрованих уроків з зарубіжної літератури у середній школі.

Конкретна мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- уточнити поняття «інтегрований урок», «спарений урок» у методиці викладання гуманітарних дисциплін;
- з'ясувати позитивні та негативні сторони проведення спарених уроків;
- визначити мету, завдання та методичний ефект інтегрованих спарених уроків у сучасній середній освіті;
- окреслити принципи розробки інтегрованих спарених уроків;
- дослідити місце і навчальний потенціал інтегрованих спарених уроків у викладанні зарубіжної літератури в середній школі;
- описати методiku проведення інтегрованих уроків із зарубіжної літератури в середній школі;
- розробити завдання і види аналізу художніх текстів для інтегрованих уроків із зарубіжної літератури.

#### 4. Зміст роботи:

У Вступі сформульовано актуальність магістерської роботи, об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, схарактеризовано методи та прийоми студіювання, наукова новизна і практична значущість роботи, її структура.

У першому розділі «Особливості інтегрованих уроків у навчальному процесі у середній школі» розглядається поняття «інтегрований урок» у методиці викладання гуманітарних дисциплін, його мета, завдання та методичний ефект, а також принципи, на яких реалізуються інтегровані уроки, та методика проведення інтегрованих уроків.

У другому розділі «Специфіка розробки і організації інтегрованих уроків з дисциплін гуманітарного циклу в сучасній середній школі»

розглядається місце й навчальний потенціал інтегрованих (бінарних) уроків спареного типу у формуванні різних компетентностей у учнів середньої школи; проаналізовано та описано сучасні методи та прийоми проведення уроків зазначеного типу, можливі варіанти структури інтегрованих (бінарних) уроків із зарубіжної літератури;

### КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітки
1.	Систематизація й обробка джерел відповідно до теми	16.12.2020-28.02.2021	
2.	Написання вступу	02.03.2021-09.03.2021	
3.	Систематизація теоретичного матеріалу та написання підрозділу 1.1.	16.03.2021-03.04.2021	
4.	Систематизація теоретичного матеріалу та написання підрозділу 1.2.	06.04.2021-18.04.2021	
5.	Систематизація теоретичного матеріалу та написання підрозділу 1.3.	19.04.2021-08.05.2021	
6.	Групування теоретичного матеріалу та формування висновків до розділу 1.	11.05.2021-18.05.2021	
7.	Систематизація теоретичного матеріалу та написання підрозділу 2.1	19.05.2021-30.06.2021	
8.	Систематизація теоретичного матеріалу та написання підрозділу 2.2.	03.07.2021-10.08.2021	
9.	Систематизація теоретичного матеріалу та написання підрозділу 2.3.	14.08.2021-15.09.2021	
10.	Систематизація теоретичного матеріалу та написання підрозділу 2.4.	16.09.2021-30.09.2021	
11.	Групування теоретичного матеріалу та формування висновків до розділу 2.	30.10.2021-17.11.2021	
12.	Формулювання висновків, складання списку використаних джерел.	18.11.2021-25.11.2021	
13.	Графічне оформлення кваліфікаційної роботи і подання на кафедру.	25.11.2021-01.12.2021	

Студент \_\_\_\_\_  
(підпис) (прізвище та ініціали)

Науковий керівник роботи \_\_\_\_\_  
(підпис) (прізвище та ініціали)

## ЗМІСТ

ВСТУП .....	7
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕГРОВАНИХ УРОКІВ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ.....	11
1.1. Поняття «інтегрований урок» у методиці викладання гуманітарних дисциплін: позитивні та негативні сторони .....	11
1.2. Мета, завдання та методичний ефект інтегрованих уроків у сучасній середній школі.....	13
1.3. Місце і навчальний потенціал інтегрованих спарених уроків у викладанні зарубіжної літератури в середній школі.....	15
1.3.1. Причини виникнення інтегрованих (нестандартних) уроків .....	15
1.3.2. Принципи, на яких реалізуються інтегровані уроки.....	16
1.3.3. Потенціал інтегрованих уроків у викладанні дисциплін гуманітарного циклу в середній школі .....	17
1.3.4. Методика проведення інтегрованих уроків .....	18
Висновки до розділу 1 .....	21
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБКИ І ОРГАНІЗАЦІЇ ІНТЕГРОВАНИХ УРОКІВ З ДИСЦИПЛІН ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ В СУЧАСНІЙ СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ.....	23
2.1. Формування міждисциплінарних зв'язків на інтегрованих уроках із зарубіжної літератури.....	23
2.2. Розробка плану-конспекту інтегрованого уроку із зарубіжної літератури та всесвітньої історії.....	29
2.3. Особливості розробки та рекомендації до плану-конспекту інтегрованого уроку із зарубіжної літератури, української літератури та історії ( 9 клас).....	46

2.4. Особливості розробки плану-конспекту і презентації бінарного інтегрованого уроку із зарубіжної літератури та англійської мови .....	52
Висновки до розділу 2 .....	62
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ .....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66
ДОДАТКИ.....	72
Додаток А. Конспект інтегрованого уроку із зарубіжної літератури та всесвітньої історії (10 клас).....	72
Додаток Б. Конспект інтегрованого уроку із зарубіжної літератури, української літератури та історії (9 клас).....	95
Додаток В. План –конспект інтегрованого уроку « В. Шекспір – геніальний англійський драматург доби Відродження. Трагедія Вільяма Шекспіра «Гамлет».....	105

## ВСТУП

Стратегія Нової української школи зорієнтована на вироблення перспективних та дієвих підходів до формування навичок пізнавальної активності учнів, розширенню кругозору та накопиченню культурного досвіду, що буде вкрай необхідним у подальшому житті людини, зокрема сприятиме виробленню позитивного інтелігентного іміджу та опануванню навколишнього світу у взаємозв'язках його елементів і цілісності. Окрім того, знання та навички мають бути не ізольованими, а взаємодоповнюваними й консолідованими, вони повинні виявляти міжпредметні зв'язки в їхньому розмаїтті і тим самим формувати цілісну картину світу члена суспільства.

Одним із таких перспективних підходів, на наш погляд, є проведення в загальноосвітній школі не традиційних уроків із зарубіжної літератури, яка, без сумніву, є дисципліною з потужним творчим і виховним потенціалом, а планування й активне впровадження до навчального процесу інтегрованих (бінарних) уроків із зарубіжної літератури в поєднанні з іншими дисциплінами навчального плану, зокрема українською літературою, іноземними мовами, всесвітньою історією, культурологією, музичним мистецтвом і навіть природознавством, етикою, правознавством чи географією.

Різні зауваження щодо розробки і проведення інтегрованих уроків у своїх роботах висловлювали А. Беляєва [2], І. Бех [3], А. Градовський [10], М. Іванчук [13], В. Ільченко [15], Л. Куліченко [24], Л. Мирошніченко [27], Д. Наливайко [29], Т. Римшина [40], В. Паращич [32] та ін. Проте, оскільки такий різновид уроку є на сьогодні досить інноваційним, то потребує подальшої детальної розробки і наповнення новими розробками та матеріалами, що можуть бути використані як довідковий або практичний матеріал у шкільній методиці. У цьому і полягає **актуальність нашого дослідження.**

**Об'єктом** студіювання виступають інтегровані уроки спареного характеру у викладанні дисциплін гуманітарного циклу в сучасній середній школі.

**Предметом** дослідження є особливості розробки та проведення інтегрованих уроків із зарубіжної літератури у середній школі, їх арсенал прийомів і методів.

**Метою** дослідження є визначення навчального потенціалу, особливостей розробки та проведення інтегрованих уроків з зарубіжної літератури у середній школі.

Конкретна мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- уточнити поняття «інтегрований урок», «спарений урок» у методиці викладання гуманітарних дисциплін;
- з'ясувати позитивні та негативні сторони проведення спарених уроків;
- визначити мету, завдання та методичний ефект інтегрованих спарених уроків у сучасній середній освіті;
- окреслити принципи розробки інтегрованих спарених уроків;
- дослідити місце і навчальний потенціал інтегрованих спарених уроків у викладанні зарубіжної літератури в середній школі;
- описати методику проведення інтегрованих уроків із зарубіжної літератури в середній школі;
- розробити завдання і види аналізу художніх текстів для інтегрованих уроків із зарубіжної літератури.

**Методи та прийоми дослідження.** З метою аналізу навчального потенціалу інтегрованих уроків у роботі було застосовано такі методи та прийоми дослідження: *описовий метод* – для детального опису структури та змістового наповнення уроків з дисциплін гуманітарного циклу; *загальнонауковий метод аналізу* – для визначення різновидів завдань і вправ у розробці конспекту інтегрованого уроку; *прийом методичного аналізу* вже розроблених провідними учителями-методистами інтегрованих уроків, зокрема із зарубіжної літератури; *загальнонауковий метод синтезу*, за



допомогою якого в роботі розробляються варіанти структур інтегрованих уроків.

**Наукова новизна роботи** полягає в тому, що в ній обґрунтовуються і систематизуються потенційні можливості інтегрованих уроків спареного характеру у викладанні дисциплін гуманітарного циклу, розглядаються різні варіанти інтеграції, визначаються і досліджуються доступні в шкільній практиці рівні інтеграції в навчальному процесі. Окрім того, у магістерській роботі доводиться необхідність використання зазначеного типу уроків у шкільній дидактиці, оскільки вони розширюють можливості для розвитку інтелектуального потенціалу учнів середньої школи, формують креативне мислення, що підвищує конкурентоспроможність випускників шкіл і полегшує їхню адаптацію в соціумі. До того ж, у дослідженні розглянуто можливості організації інтегрованих уроків в онлайн форматі.

**Теоретична значущість** роботи полягає в тому, що вона надасть допомогу вчителям у розробці та організації інтегрованих уроків з дисциплін гуманітарного циклу, поглибить розуміння методики таких уроків та труднощів, з якими стикаються педагоги при їхній розробці та проведенні.

**Практична значущість:** дослідження також може бути використане для розширення арсеналу методичних прийомів та завдань для організації учителями інтегрованих уроків, зокрема із зарубіжної літератури в середній школі.

**Апробація роботи.** Результати дослідження були представлені на XV Регіональній науково-практичній студентській конференції «Наука – перші кроки» (ДВНЗ «ПДТУ»; 20-21.04.2021, м. Маріуполь), а також у форматі наукової статті в збірнику наукових праць «VOX PHILOLOGI» (МДУ, випуск 10, м. Маріуполь).

**Структура роботи.** Структура магістерської роботи визначається її метою та завданнями. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу і загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

У **Вступі** сформульована актуальність магістерської роботи, об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, схарактеризовано методи та прийоми студіювання, наукова новизна і практична значущість роботи, її структура.

У **першому розділі** були уточнені поняття «інтегрований урок» і «спарений урок», що часто ототожнюються і неправильно використовуються в наукових дослідженнях з методики викладання гуманітарних дисциплін. Було визначено позитивні та негативні сторони у методиці проведення інтегрованих уроків спареного характеру. Серед позитивних рис при проведенні спарених уроків відзначається те, що вони ефективно формують міждисциплінарні зв'язки, формують загальноосвітні та предметні компетентності, економлять час, проте вимагають від учителя вміння працювати на міждисциплінарному рівні, універсальності знань та професійної активності. Як негативні сторони проведення інтегрованих (бінарних) спарених уроків зазначаються такі: уроки такого типу дуже стомлюють учнів, учні не встигають зрозуміти та освоїти матеріал уроків. То ж доцільно проводити такі уроки у старій школі.

У **другому розділі** розглядається місце й навчальний потенціал інтегрованих (бінарних) уроків спареного типу у викладанні зарубіжної літератури в середній школі. У дослідженні проаналізовано та описано сучасні методи проведення уроків зазначеного типу, можливі варіанти структури інтегрованих (бінарних) уроків із зарубіжної літератури; зазначено і проаналізовано роль, мету, завдання інтегрованих уроків. У розділі подано детальний аналіз вже розроблених провідними учителями-методистами України інтегрованих уроків із зарубіжної літератури в середній школі, визначено їх сильні сторони та навчальний потенціал у формуванні різних компетентностей.

## РОЗДІЛ 1

### ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕГРОВАНІХ УРОКІВ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

#### 1.1 Поняття «інтегрований урок» у методиці викладання гуманітарних дисциплін: позитивні та негативні сторони

У сучасній класифікації уроків у межах методики викладання гуманітарних дисциплін інтегрований урок посідає одне з найважливіших місць за своїм комплексним спрямуванням і значним набором використовуваних засобів і способів навчання. Спарений (інтегрований) урок - це подвійний урок, який має нетрадиційний характер. Він визначається такими особливостями: 1) дозволяє учням засвоїти знання з певної дисципліни шляхом залучення інформації з інших навчальних дисциплін; 2) стимулює формування пізнавального інтересу; 3) забезпечує узагальнення вже наявних знань; 4) розвиває вміння застосовувати їх під час вивчення інших дисциплін [31]. Також, коли проводяться спарені уроки, учні готуються до 3-4 дисциплін, а не до 6-7, як було раніше.

Важливою позитивною стороною спарених уроків є впровадження скорочених спарених уроків, а також економія на кожному уроці (без шкоди для процесу пізнання в цілому) 10 хвилин робочого часу вчителя, який не треба витратити додатково для організаційного закінчення першого уроку і подальших уроків.

Спарені уроки проводять тільки у старших класах, коли проводяться контрольні роботи з математики, написання творів, лабораторні роботи з хімії, фізики. Серед позитивних рис спарених уроків виділяють такі: 1) краще сприйняття учнями учителя та його інформації; 2) підготовка до домашніх завдань забирає менше часу; 3) не треба носити до школи велику кількість підручників; 4) можливість більш глибокого опанування певних

моментів змісту матеріалу; 5) більш сприятливі можливості для забезпечення рівневої підготовки.

Проте у зазначеного типу уроку є не лише позитивні, а й негативні сторони, зокрема спарені уроки дуже швидко втомлюють учнів, що є причиною зниження їхньої працездатності на інших уроках. Окрім того, існують ще такі негативні моменти: зменшується кількість повторення, закріплення вже пройденого матеріалу, а отже, і закріплення в пам'яті. Тому проведення спарених уроків можливе тільки з тих навчальних предметів, з яких навчальним планом передбачено 4 і більше уроків (годин) і дуже рідко коли – 3 уроки.

Однак дослідження фахівців з психології та педагогіки доводять, що спарені уроки втомлюють школярів, роблять другий урок малоефективним, призводять до зниження працездатності учнів на наступних уроках. Контрольні роботи на спарених уроках вимагають від учнів великої напруги розумових і психічних сил, тому найдоцільніше проводити контрольні роботи в ті дні та години, коли працездатність учнів є найбільшою. Неприпустимо проводити такі контрольні роботи в п'ятницю, на останніх уроках. У початковій школі спарювати уроки взагалі не дозволено, оскільки тривала дія одноманітних подразників призводить до вираженішого стомлення і несприятливо позначиться на подальших заняттях. Для учнів 5-9-х класів проведення спарених уроків допустиме лише у разі проведення лабораторних і контрольних робіт, уроків трудового навчання та написання творів. У 10-12 класах можна проводити спарені уроки як з основних, так і з ряду профільних навчальних предметів.

Спарені уроки вчителів відображають низку тенденцій розвитку сучасної дидактики, а саме: посилення філософського звучання і наповнення змісту уроку, вихід на аналіз проблем Природи, Людини, Суспільства, а не лише їхня констатація; підвищення пізнавальної активності учнів як на уроці, так і в процесі підготовки до нього; зростання ролі учня як суб'єкта навчання

тощо. У процесі проведення спареного уроку учитель і учень краще пізнають один одного, ефективніше обмінюються думками та емоціями.

Учитель має більше можливостей для виявлення причин труднощів у навчанні, особливостей працездатності кожного учня. Ця система сприяє скороченню кількості предметів кожного навчального дня. Кількість предметів, які учні вивчають протягом навчального дня, не перевищує трьох-чотирьох. Це дозволяє зменшити для учнів кількість домашніх підготовок і як результат – збільшити час для відпочинку і побутових справ, без чого повноцінне життя будь-якої людини є неможливим. Зменшенню обсягу домашніх завдань сприяє також той факт, що вчитель багато чого із запланованого встигає зробити на уроці. Вільний час у другій половині дня учні використовують для занять іншими видами діяльності.

## **1.2. Мета, завдання та методичний ефект інтегрованих уроків у сучасній середній школі**

Основними завданнями інтегрованих уроків є: сформувати у учнів цілісний світогляд про навколишній світ; активізувати пізнавальну діяльність; підвищити якість засвоєного матеріалу; створити творчу атмосферу; виявити здібності учнів та їх особливі якості; підвищити інтерес учнів до матеріалу; ефективно реалізувати розвивально-виховну функцію навчання.

Методичний ефект спарених уроків існує у вигляді семестрово-блочно-залікової системи, традиційно-класно-урочної системи навчання. Усі ці системи мають позитивні та негативні сторони.

До суттєвих недоліків традиційно-класно-урочної системи навчання слід віднести те, що учні не мають часу ефективно осмислити матеріал, бо предмети вивчаються шляхом їхньої швидкої зміни, тому вчителю доводиться щодня вирішувати непрості соціально-психологічні проблеми:

кожен день новий клас зі своїми навчальними, психологічними проблемами, що потребує від вчителя вміння перебудовуватися.

Семестрово-блочно-залікова система заснована на: заняттях за семестрами, на певному вивченні окремих предметів, на спарених 40-хвилинних уроках, під час проведення тематичних і підсумкових заліків, семінарів, громадських оглядів знань, екзаменів тощо. Проте семестрово-блочне навчання має такі позитивні сторони: ця система скорочує кількість предметів у кожному триместрі. Кількість предметів не перевищує трьох, таким чином зменшується для учнів кількість домашніх підготовок, зменшується кількість домашніх завдань, змінюється система контролю учня і вчителя. Для вчителів зменшується кількість підготовок до уроків, зменшення кількості учнів у триместрі, зменшення кількості класних журналів, які повинні заповняти вчителі. Недоліки цього типу навчання: ця система вимагає більшої відповідальності як учителя, так і учнів. Виникають певні труднощі, які стосуються класних керівників. Система письмових перевірок створює великий обсяг робіт для вчителів. Усі предмети, які викладаються в середній та старшій школі, викладаються парами, тому що вони оптимізують денне навантаження. Три пари з перервами між ними і напівпарами в 10-15 хвилин, що розпочалися о 8.30, закінчуються о 13.10. При цьому за 80-хвилинну пару можна пізнати не менше, ніж за два окремих 40-хвилинних уроки.

Отже, метою спарених уроків є оптимізація денного навчального навантаження, а також ліквідація вибірковості між предметами, інтенсифікація пізнавальної діяльності, ефект «занурення». Економія часу без витрат часу активного пізнання на спареному скороченому уроці. Основними ознаками спарених уроків є: нетрадиційна структура, яка є чіткою; логічність та взаємозв'язок навчального матеріалу з кількома навчальними предметами в цілісній меті уроку; використання різних засобів навчання (відео, аудіо, мультимедійні презентації); інформативна єдність уроку; поєднання різних видів діяльності учнів з різними варіантами навчання; велика активність

учнів; чітке визначення їх навантажень; підсилення емоційного впливу на учнів; підпорядкування викладу навчального матеріалу різним навчальним предметам.

### **1.3. Місце і навчальний потенціал інтегрованих спарених уроків у викладанні зарубіжної літератури в середній школі**

#### **1.3.1. Причини виникнення інтегрованих (нестандартних) уроків**

У 70-ті роки ХХ ст. спостерігалася тенденція зниження інтересу учнів до занять, як наслідок – почалися впроваджуватися нестандартні уроки, головною метою яких було пробудження зацікавленості до навчання, а також підтримання постійного інтересу до процесу і результатів навчання у учнів. Нестандартний урок – це навчальне заняття, яке має нетрадиційну структуру. Найпоширенішими типами нестандартних уроків є: *уроки-прес-конференції, уроки-аукціони, уроки-ділові ігри, уроки-занурення, уроки-змагання, уроки типу КВК, уроки-консультації, телеуроки, кіноуроки, комп'ютерні уроки, театралізовані уроки, уроки з груповими формами роботи, уроки взаємного навчання учнів, уроки творчості, уроки, які ведуть учні, уроки-заліки, уроки-сумніви, уроки-творчі звіти, уроки-формули, уроки-конкурси, уроки-фантазії, уроки-«суди», уроки пошуку істини, уроки-концерти* тощо. Багатьом учням подобаються нестандартні уроки, бо вони мають у своїй основі незвичайні задуми, нестандартну організацію навчання, методику проведення, дають можливість проявити свою фантазію, обізнаність не лише в літературному матеріалі, а й іншій сфері. Однак учитель-методист, що розробляє нестандартні уроки і включає їх до свого навчального плану, має враховувати їхню невисоку результативність, значну втрату часу. Хоча, без сумніву, такі уроки мають у своєму складі процес педагогічної думки, і є певним кроком у демокритизації нової української школи. Основними елементами системи нестандартних уроків є: спарені

комбіновані уроки, спарені нестандартні уроки-семінари, уроки систематизації і закріплення знань, уроки-лекції, уроки контролю знань в ігровій формі. При цьому усувається перевантаженість учня предметами. Найважливішим досягненням такого нестандартного підходу до виладання навчального матеріалу є зменшення непродуктивної взаємодії в системі «вчитель-учень».

### **1.3.2. Принципи, на яких реалізуються інтегровані уроки**

Інтегровані уроки є досить розробленою сферою наукової педагогічної думки, що мають свою історію. Тому вони базуються на конкретних принципах, що передбачають відповідність певним вимогам, зокрема:

1) Висока науковість змісту матеріалу уроку. Учитель співпрацює з учнями в процесі формування понять, спирається на їхню активність, самостійність.

2) Учитель створює проблемну ситуацію, розвиває мисленнєву діяльність учня, яка надає знанням учня системності, тобто приводить їх у цілісну систему, у межах якої набуті знання перетинаються, набувають причино-наслідкових зв'язків. Вчитель виконує роль посередника, постійно активізує інтелектуальну та емоційно-вольову сферу особистості учня.

3) Урок побудований раціонально. Учитель використовує інтенсивні методи роботи, які спрямовані на формування в учнів основних понять і навичок аналізу.

4) Принцип свідомого процесу навчання реалізується в тому, що на уроці мають місце покладання мети, мотивація, формування позитивної установки на діяльність. Учитель сприяє постійній рефлексії учнями процесу пізнання нового матеріалу, а не просто запам'ятовування його.



### 1.3.3. Потенціал інтегрованих уроків у викладанні дисциплін гуманітарного циклу в середній школі

Інтегровані уроки забезпечують цілісне сприйняття та засвоєння учнями предметів. Вони допомагають дитині не втратити інтерес до навчання, тому дитина може спокійно працювати та засвоювати новий матеріал. Учитель має більше можливостей, щоб виявити певні труднощі в навчанні, проаналізувати їх та врахувати в процесі навчання зарубіжній літературі індивідуальні особливості працездатності певного учня.

Спарені уроки скорочують кількість предметів кожного навчального дня. Кількість навчальних предметів не перевищує трьох. Учні мають меншу кількість підготовок. Відбувається зменшення кількості домашніх завдань. Спарені уроки дають можливість учням займатися тим, чим вони хочуть у вільний час. Орім того, змінюється навантаження на вчителів. Проте, як і в будь-якій системі, у проведенні спарених уроків існують певні труднощі, зокрема до таких уроків потрібно відповідально ставитися як учителям, так і учням. Вчителям потрібно постійно перебудовувати структуру поурочного планування.

Основними елементами системи спарених уроків є: спарені комбіновані уроки, спарені нестандартні уроки, уроки-семінари, уроки систематизації і закріплення знань, уроки-лекції, уроки контролю знань. Спарені уроки запроваджують економію 5 хвилин робочого часу щоуроку та 10 хвилин за пару, де вчителю не потрібно витратити свій час, щоб завершити перший урок і почати другий.

До основних принципів реалізації спарених уроків належить **принцип підвищення ваги теоретичних знань і глибини матеріалу**, який вивчається. Матеріал спарених уроків має високий науковий зміст (до цього вчитель має бути готовим в науковому плані). Вчитель співпрацює з учнями під час процесу формування понять. Спарені уроки також можуть викладатися в змішаному форматі, тобто у вигляді онлайн та офлайн уроків,

які полягають у тому, що на одному тижні вчитель проводить уроки в класі, а на другому тижні – онлайн. Онлайн уроки проводяться тоді, коли: 1) діти після хвороби починають одужувати й не хочуть пропускати заняття; учителі викладають завдання в спеціальні навчальні класи чи вмикають трансляцію уроку; 2) під час різни форм карантину, коли дітям забороняється ходити до школи, якщо вони хворі; 3) якщо вчитель хворіє, але здатен проводити онлайн-уроки, що також трапляється часто під час пандемії; 4) якщо є 7-ий урок, який рекомендуються проводити дистанційно задля зменшення утомлюваності дитячого організму і концентрації уваги, адже зміна формату уроку активізує зацікавленість матеріалом і як наслідок – збільшує працездатність, підвищую мозкову діяльність учнів.

Проте існують деякі нюанси та труднощі у проведенні спарених онлайн-уроків: 1) учитель має взяти спеціальний дозвіл у батьків, який стосується використання персональних даних дітей; 2) учитель повинен уміти прикріплювати фото, користуватися інструментарієм, щоб запросити учнів і провести урок у форматі онлайн-конференції; 3) треба проводити спеціальні майстер-класи для вчителів, щоб організувати конференцію; 4) використання принципу «Перевернутий клас». Однак такі спарені онлайн-уроки мають цілу низку недоліків: 1) деякі учні не виконують домашні завдання, сумлінно й систематизовано; 2) деяким учням важко працювати через комп'ютер, їм легше ходити на уроки, аніж самостійно опановувати матеріал. Тому у учнів з'являється нервозність, швидка втомлюваність, рівень ефективності навчання знижується, збільшується кількість домашніх завдань, дуже часто виникають різні соціально-психологічні проблеми й це потребує від учителя великого вміння перебудовуватися.

#### **1.3.4. Методика проведення інтегрованих уроків**

У старшій школі усі предмети викладаються парами: два уроки по 45 хвилин з перервою на 10 хвилин. Між парами відбувається перерва в 15-20 хвилин. Упродовж дня проводять 3 пари.

Проведення уроків парами дозволяє учням проводити до 3-4 предметів замість 6-7, як це робиться у звичайній школі. Завдяки спареним урокам відбувається економія часу на кожному уроці. Зекономлений час використовується учителем, щоб провести якісь додаткові вправи. Сучасна освіта базується на тому, що учням уже дають готові відповіді. На уроках зарубіжної літератури відбувається поліфонічне спілкування: письменник (поет)-учитель-учень. Важливим завданням будь-якого вчителя є прагнення сформувати в кожній пересічній особі школяра кваліфікованого читача. Кожен урок із зарубіжної, української літератури викладається за таким алгоритмом: 1) Учні знайомлюються з біографією письменника; 2) учні коментують або читають твір чи його уривки; 3) з'ясовується сюжет та композиція твору; 4) учні надають характеристику головних та другорядних героїв твору; 5) проводиться повний аналіз твору; 6) проводиться підготовка до учнівської письмової роботи, а потім і сама робота; 7) проводиться комбінований урок, на якому вчитель використовує різні технічні засоби; 8) повторюється пройдений матеріал; 9) проводиться бесіда з позакласного читання [16].

Плани-уроки із зарубіжної літератури розробляються згідно з календарним плануванням учителя, тому більшість уроків, які розробляються за методикою **Є. Пасічника**, належать до типу уроків-засвоєння нових знань та розвитку, базуючись на основі певних умінь та навичок [33, с. 56; 34, с. 73].

Також іноді вчителі використовують метод «навчання у грі» для того, щоб заохочувати учнів до читання, а разом з тим, щоб вплинути на пізнавальну та емоційно-особистісну сферу учнів. Використання методу «гри» позитивно впливає на навчальний процес.

Основною типологією методики викладання будь-якого типу уроку, який запропонував **В.О. Онищук**, є: 1) урок-засвоєння нових знань; 2) урок,

на якому формується вміння і навички; 3) урок, на якому відбувається процес застосування знань, умінь, навичок, їх демонстрація; 4) урок, на якому систематизуються та узагальнюються отримані знання; 5) уроки, де відбувається перевірка знань та умінь учнів [33, с. 79].

Отже, методика проведення спарених уроків із зарубіжної та української літератури має досить логічну структуру й складається з двох основних етапів:

- 1) знайомство з біографією та твором автора, його аналіз та сприйняття;
- 2) безпосереднє закріплення набутих знань через різні види письмових робіт.

## Висновки до розділу 1

Отже, у першому розділі було розглянуто теоретичні основи проблеми визначення потенціалу інтегрованих уроків дисциплін гуманітарного циклу у викладанні літератури у середній школі. Було описано особливості запровадження інтегрованих уроків у навчальний процес в середній школі. Зокрема визначено та проаналізовано позитивні та негативні сторони інтегрованих уроків у викладанні літератури в середній школі. Серед позитивних рис було зазначено такі: 1) учні отримують знання, інформацію з різних навчальних дисциплін; 2) спарені уроки заохочують учнів до пізнавальної діяльності; 3) вони узагальнюють уже набуті учнями знання; 4) розвиток, уміння застосовувати ці знання у процесі вивчення інших дисциплін. Серед негативних сторін інтегрованих уроків у викладанні літератури слід відзначити те, що такі уроки швидко стомлюють учнів і заважають їм повноцінно навчатись. Учні не встигають закріпити пройдений матеріал, і він не відкладається в їхній пам'яті.

Основними завданнями інтегрованих уроків у викладанні літератури в середній школі є: сформувати у учнів цілісний світогляд, уявлення про навколишній світ; активізувати пізнавальну діяльність; підвищити якість засвоєного матеріалу; створити творчу атмосферу на уроці; виявити здібності учнів та їх особливі індивідуальні якості; підвищити інтерес учнів до матеріалу.

Також у першому розділі було визначено місце і навчальний потенціал інтегрованих уроків, зокрема те, що такі уроки можна проводити онлайн та офлайн, тобто у змішаному форматі, що для несприятливої епідеміологічної ситуації є не лише обов'язковим, а й у край ефективним. Змішаний формат занять реалізується в тому, що на одному тижні вчитель проводить уроки в класі, а на другому тижні – онлайн. Офлайн-уроки рекомендується проводити також і тоді, коли учень або вчитель захворіли й не можуть ходити до школи. Завдяки спареним урокам учні та вчителі мають більше

вільного часу для позааудиторної роботи і відпочинку, відновленню сил та енергії.

Також у першому розділі було описано основну методику проведення інтегрованих уроків із зарубіжної, української літератури, що передбачає такі етапи: 1) учні знайомляться з біографією автора; 2) коментують твір чи окремі його уривки; 3) з'ясовується сюжет твору; 4) учні дають певну характеристику головним та другорядним героям твору; 5) проводиться аналіз твору за певним алгоритмом; 6) здійснюється підготовка до письмової роботи за темою уроку; 7) проводиться бесіда з позакласного читання.

Отже, інтегровані уроки для Нової української школи є явищем прогресивним, що розвивають навички літературного аналізу, сприяють розширенню світоглядних позицій учнів, економлять час і зусилля як учнів, так і вчителів.

## РОЗДІЛ 2

### СПЕЦИФІКА РОЗРОБКИ І ОРГАНІЗАЦІЇ ІНТЕГРОВаниХ УРОКІВ З ДИСЦИПЛІН ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ В СУЧАСНІЙ СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

#### 2.1. Формування міждисциплінарних зв'язків на інтегрованих уроках із зарубіжної літератури

Інтегровані уроки (бінарні) є різновидом спарених уроків, що впроваджено модульною системою навчання, і тому мають тривати одну годину двадцять хвилин і проводиться двома учителями двох дисциплін, що інтегруються в рамках запланованого уроку. Проте бінарний урок є лише одним із різновидів інтегрованого уроку, адже інтеграція під час навчання може бути різного рівня і масштабу, тому за кількістю інтегрованих компонентів (навчальних дисциплін) такі уроки можемо поділити на типи: 1) бінарний інтегрований урок, у межах якого поєднується матеріал двох навчальних дисциплін; 2) полідисциплінарний інтегрований урок, у рамках якого відбувається інтеграція і поєднання матеріалу з цілого комплексу дисциплін.

Інтегрований урок як компонент навчального процесу в загальноосвітній школі базується на міждисциплінарних зв'язках, застосування яких саме на інтегрованих уроках із зарубіжної літератури сприяє формуванню таких загальноосвітніх компетентностей, як: 1) створення цілісного уявлення про закономірності розвитку суспільства і цивілізаційного поступу людства, складовою якого є світова література; 2) розвиток і становлення світового літературного процесу і національних літературних процесів зокрема; 3) формування мовної культури і мовленнєвих навичок учнів, уміння вести дискусію і відстоювати свою думку; 4) здатність працювати в команді; 5) спроможність читати й аналізувати текст, формувати власну оцінку.

Інтегровані уроки вимагають від учителя уміння працювати на міждисциплінарному рівні, а в процесі навчання такі навички формуються і в

учня, що значно підвищує ефективність, продуктивність процесу навчання в старших класах. Тому, думаємо, інтегровані уроки зарубіжної літератури слід впроваджувати в навчальний процес уже в середніх класах (десь з 5 класу), і тоді ці учні в старших класах зможуть результативно реалізувати свої інтегровані вміння і навички грамотного опрацювання інформації, а також прагнення більше читати і розвиватися.

Слід зазначити, що саме міждисциплінарні зв'язки, які активно формуються в процесі інтегрованого навчання, виконують виховну, розвивальну і детермінувальну функції, адже підвищують продуктивність роботи людської психіки, а отже, стимулюють творчу активність і мозкову гнучкість учнів [40].

На підготовчому етапі розробки інтегрованого уроку із світової літератури важливо, на наш погляд, чітко усвідомлювати мету встановлення міждисциплінарного зв'язку і формат, у якому його буде реалізовано. Міждисциплінарні зв'язки, як правило, встановлюються на таких уроках з метою: 1) глибокого розуміння матеріалу у форматі ілюстрацій до літературного факту, створення учителем або самими учнями проблемної ситуації літературного характеру і спроможність сформулювати самостійні висновки на підставі власних спостережень; 2) систематизації знань, вбудовування отриманої інформації у світоглядну картину світу учня; у цьому випадку різні (не-філологічні) дисципліни можемо використовувати як базу для зіставлення різних літературних фактів, для подальшої розробки таблиць і схем, що уможливить цифровізацію матеріалу.

До розробки інтегрованих уроків із зарубіжної літератури рекомендовано і найчастіше залучається матеріал, що генетично й функціонально пов'язаний із зазначеною дисципліною, зокрема з української мови та літератури, іноземних мов (англійської, німецької, французької, італійської тощо), всесвітньої історії, історії України, музики та образотворчого мистецтва. Такий матеріал органічно «вплітається» в будову уроку, з легкістю, без проблем засвоюється учнями, а зміст і методику його



використання описано в підручника, навчальних посібниках та інших довідкових матеріалах. До того ж, такі міжпредметні поєднання обумовлюються і передбачаються самим змістом навчання зарубіжній літературі.

Результативність інтегрованого уроку із зарубіжної літератури може забезпечити і гарантувати цілий арсенал різних його елементів і видів робіт, що має ознаку відкритості списку, адже постійно і невпинно поповнюється інноваційними розробками, у яких реалізується творчий потенціал не лише вчителів середньої школи, а й учнів. Найпродуктивнішими серед них, на нашу думку, є: 1) інсценізація (у форматі ігор чи традиційної постановки уривку з твору); 2) вікторина («Про кого йдеться?»); 3) захист проєктів; 4) створення мініглосаріїв або робота з уже укладеними; 5) музичний супровід (знайомство з музичними творами відповідної епохи, що є фоном літературного твору); 6) перегляд відеороликів; 7) малювання маршрутів та географічних чи історичних карт); 8) колективне складання психологічного портрету героя літературного твору; 9) гра в асоціації (наприклад, асоціативний вибірковий диктант); 10) інтелектуальна руханка; 11) танцювальна руханка (відповідно до описуваної в художньому творі епохи); 12) прийом «Кластер»; 13) метод «Палітра емоцій» (як рефлексія наприкінці уроку); 14) прийом «Золота скарбничка» (актуалізує асоціативний ряд: предмет з умовної скарбнички – герой, якому він належить, – назва літературного твору – автор); 15) командна робота (формує в учнів лідерські якості) тощо. Це лише незначна кількість прийомів і видів робіт, що можуть бути застосовані на інтегрованому, зокрема бінарному уроці.

Оскільки інтегрований урок у різних предметних поєднаннях і різновидах зорієнтований на встановлення міждисциплінарних зв'язків, ключовою і вкрай важливою процедурою є підбір інтеграційного матеріалу і визначення дисциплін шкільного навчального плану, що потенційно здатні інтегруватися і вступати в колаборації на різних рівнях, зокрема на рівні фактичного матеріалу, що виступає об'єктом вивчення; на рівні

методологічної бази; на психологічному та емоційному рівнях; на інтелектуально-пізнавальному тощо.

Сучасні програми дисциплін загальноосвітньої школи надають учителю значний тематичний простір для реалізації свого творчого потенціалу щодо інтегрованого уроку. Так, міждисциплінарні зв'язки зарубіжної літератури з географією та біологією доцільно реалізувати на уроках, що спрямовані на вивчення творчості Ж. Верна, Д. Дефо, Р. Кіплінга. На уроках з вивчення романів Ж. Верна «П'ятнадцятирічний капітан» і Д. Дефо «Пригоди Робінзона Крузо» у колаборації з учителем географії учні можуть на географічній карті світу простежити маршрути мандрівок героїв, оцінити рівень географічних знань відповідної епохи, порівняти їх із сучасними, а скориставшись допомогою вчителя біології, – оцінити багатство флори і фауни відповідних регіонів, куди потрапляють герої зазначених художніх творів. До того ж, розгляд та аналіз «Книги джунглів» Р. Кіплінга не буде повним, якщо не залучити до процесу навчання знання з біології, що допоможуть за сюжетом простежити, які саме інстинкти керують поведінкою тварин і людини, що потрапляє в незвичну ситуацію; як трансформуються інстинкти і поведінка людини поза межами суспільства. Такі спостереження не лише зацікавлять учнів, стимулюватимуть їхню пошукову активність, а й збагатять школярів новим життєвим досвідом.

Інтеграція зарубіжної літератури із всесвітньою історією буде результативною і доцільною на уроках з вивчення творчості В. Скотта, В. Шекспіра, О. де Бальзака, Стендаля, Г. Флобера, Ф. Достоєвського і Б. Брехта. Зокрема досить логічним буде поєднання розгляду історії європейського Середньовіччя з аналізом історичного роману Вальтера Скотта «Айвенго» і народних англійських балад про Робіна Гуда, адже цікавим й, на наш погляд, оригінальним було б зіставлення інтерпретацій однієї історичної доби та однієї історичної події – війни між двома англійськими королівськими родами Ланкастерів і Йорків за престол (війна Червоної і Білої Троянд) – у трьох вимірах: історичному, літературознавчому

і фольклорному. Доцільно запланувати для 11 класу й інтегрований із всесвітньою історією урок із зарубіжної літератури на тему «Антивоєнна проблематика п'єси Бертольда Брехта «Матінка Кураж та її діти», де описуються події Тридцятирічної війни в Європі 1618 – 1648 рр.. Так званий «наполеонівський комплекс» доречно розглядати в зіставному аспекті в 10 класі при вивченні творчості М. Достоевського (роман «Злочин і кара») і Стендаля (роман «Червоне і чорне») із залученням історичного матеріалу відповідної епохи. Окрім того, до проведення інтегрованих уроків з творчості зазначених письменників можемо залучити ще одну предметну складову – правознавство.

Інтегрованості найвищого рівня можна досягнути на уроках, де у взаємозв'язку і взаємодоповненні подається матеріал зарубіжної літератури й історії України, зокрема історична інформація і знання будуть сумісними з вивченням творчості Джорджа Гордона Байрона в 9 класі й Анни Ахматової в 11 класі. Аналіз поеми Байрона «Мазепа» не буде повним без створення історичного фону російсько-шведської війни Петровської доби, а «Реквієм» Анни Ахматової – без опису жахів сталінських репресій 1930-тих років, адже для самої поетеси написання поеми стало великим випробуванням: були арештовані органами НКВС її найближчі люди – третій чоловік Микола Пунін і син Лев Гумільов, який провів у тюрмі дев'ять років і якого було реабілітовано лише в 1956 р..

Проте найвищого рівня інтеграції уроки із зарубіжної літератури досягають з дисциплінами філологічного циклу – іноземними мовами, українською мовою та літературою. Перспективність й ефективність таких уроків обумовлюється не лише спільним об'єктом вивчення – словом, а й спільними підходами, що містять «чотири змістові лінії літературного компонента Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти: емоційно-ціннісну, літературознавчу, культурологічну, компаративну» [28], а також – орієнтацією на формування одних і тих самих комплексних компетентностей. Так, зокрема для 5 класу можна

запропонувати проведення інтегрованого уроку із зарубіжної літератури і німецької мови, де б в аналіз казок Я. і В. Грімм «Пані Метелиця» чи «Бременські музиканти» вбудовувалася лексикологічна робота, що сприяла б розширенню німецькомовного лексичного запасу учнів; або ж можемо запропонувати на таких уроках читання німецьких казок в оригіналі, що формує комунікативну компетентність учнів (володіння іноземною мовою).

З українською літературою зарубіжна література пов'язана не лише проблемно-тематично, а й спільними стильовими напрямками і течіями, тому інтеграція цих дисциплін має значний рівень результативності і виглядає досить перспективно. Тут інтеграція може бути на різних рівнях аналізу художнього твору: 1) **на тематичному рівні** (Б. Брехт «Матінка Кураж та її діти» і О. Гончар «Модри Камень», «За мить щастя» – антивоєнна тематика, всепереможна сила кохання); 2) **на проблемному рівні** (Стендаль «Червоне і чорне», Ф. Достоєвський «Злочин і кара» і В. Підмогильний «Місто» – проблема «надлюдини», що має право вершити долі людей); 3) **на сюжетно-композиційному рівні** (Мольєр «Міщанин-шляхтич» й І. Карпенко-Карий «Мартин Боруля»); 4) **на стильовому рівні** (Дж. Г. Байрон «Мазепа», «Паломництво Чайльд Гарольда» і Т. Шевченко «Гайдамаки», рання творчість – романтизм у західноєвропейській та українській літературі; європейський (Оскар Уальд «Портрет Доріана Грея») і український (М. Коцюбинський «Тіні забутих предків», «Intermezzo») імпресіонізм); 5) **рівень головних героїв і другорядних персонажів** (Жюльєн Сорель в романі Стендаля «Червоне і чорне» і образ Степана Радченка в романі В. Підмогильного «Місто»); 6) **жанровий рівень** (сонети В. Шекспіра і сонети М. Зерова та М. Рильського; середньовічна епічно-героїчна поема в західноєвропейській літературі («Пісня про Роланда» або «Беовульф») і давньоруській літературі («Слово про похід Ігорів») тощо.

Специфіка інтегрованого уроку, його відмінність від традиційного уроку із залученням міждисциплінарних зв'язків полягає в тому, що він є змістовно і структурно абсолютно іншим заняттям, адже інтеграція – це, поза сумнівом,

явище більш глибоке, ніж використання суміжних галузей знань чи видів мистецтва до навчального процесу із зарубіжної літератури. Інтеграція – це поєднання кількох дисциплін не на інформативному рівні, а на рівні предмета дослідження і вивчення, зокрема образу епохи, оцінки діянь історичної особи, культурного резонансу історичної події, художнього образу, стилістичного інструментарію художнього твору тощо. Різні елементи на інтегрованих спарених уроках розглядаються в їхній цілісності та єдності упродовж 1 години 20 хвилин, на фоні зіставлення різних поглядів на одну проблему в межах різних наукових чи мистецьких галузей. Високий рівень таких уроків забезпечує залучення в ролі співменторів або консультантів учителів суміжних дисциплін.

## **2.2. Розробка плану-конспекту інтегрованого уроку із зарубіжної літератури та всесвітньої історії**

Розробка конспекту шкільного уроку передбачає, за сучасними вимогами, визначення таких його структурних частин: теми уроку, його мети, указання типу, формулювання методів і прийомів проведення, зазначення засобів наочності та технічних засобів навчання, використаної в процесі підготовки до уроку наукової і методичної літератури. За такими загальними вимогами до структури оформлюється початок конспекту (це загальна схема) [33, с.156-167]. Спочатку учитель має зазначити: 1) дидактичну мету, виходячи зі змісту матеріалу програми, вона вказує на передбачуваний результат; 2) навчальні завдання, які визначають формування умінь і навичок: виконувати конкретну операцію, дію; відрізнити правильне виконання дії, якою необхідно оволодіти, від неправильного; визначати, пояснювати, обґрунтовувати характерні ознаки, принципи правильного виконання дії; 3) слід вказати розвивальну та виховну функції навчання, зокрема логічні операції та прийоми інтелектуальної діяльності учні, почуття, що пробуджуються у процесі навчання (подив, зацікавленість, гордістю, співпричетність тощо), цінності, що для себе

відкривають, усвідомлюють учні, уміння соціальної поведінки, що формуються на уроці тощо [50].

У конспекті, як правило, орієнтовно виділяють такі головні етапи уроку: 1) актуалізація опорних знань і чуттєвого досвіду учнів; 2) розкриття значущості теми та мотивація пізнавальної діяльності учнів; 3) формування системи знань, умінь, навичок учнів; 4) закріплення, застосування знань, умінь, навичок у різноманітних життєвих, соціально орієнтованих ситуаціях; 5) домашнє завдання на наступний урок чи інше заняття; 6) обговорення підсумків та досягнутих результатів, вражень, думок, пріоритетів.

Проте слід зазначити, що це лише загальні вимоги до конспекту лекцій, схематизовані й абстрактні, а вже сам педагог у процесі розробки конспекту уроку, зокрема і з зарубіжної літератури, має проявити свої креативні здібності, свою неординарність і власну особистість, світобачення та ментальні переконання. Саме тому послідовність етапів уроку може бути різною (залежно від його типу і методичних уподобань учителя)

Залежно від свого педагогічного досвіду, учитель також, з метою полегшення самої організації та проведення інтегрованого уроку з дисциплін гуманітарного циклу, може зазначити такі структурні складові в конспекті уроку: 1) способи, прийоми актуалізації опорних знань (основних понять, визначень, висновків, які учні засвоїли раніше і застосовують у практичній діяльності), необхідних для сприймання учнями нового змісту; 2) способи актуалізації позапрограмних знань учнів, набутих з різних джерел інформації, що стали частиною життєвого досвіду; 3) налагодження зворотного зв'язку (питання, короткі самостійні повідомлення учнів, ролі в інсценізаціях тощо (бажано вказати прізвища учнів, які будуть залучені до різних видів роботи), індивідуальні завдання).

На етапі мотивації пізнавальної діяльності школярів слід визначити способи постановки мети, розкриття особистісної значущості теми для учнів, пробудження у них інтересу до певного змісту, роботи на занятті, створення емоційного настрою класу, тобто здійснення психологічної підготовки

школярів до сприймання нового матеріалу. З цією метою, залежно від рівня готовності класу, змісту теми, можна використати незвичайний, навіть парадоксальний матеріал, проблемну ситуацію, аналогію, несподіване порівняння, ілюстрації, наочні посібники, технічні засоби. Доречним буде стислий опис бесіди, діалогу чи дискусії, у ході яких учні висловлюють власні міркування і думки щодо теми, свої очікування та рівень задоволеності результатом заняття [40].

Спробуємо проаналізувати структурні компоненти інтегрованого заняття із зарубіжної літератури та світової історії для учнів 10 класу на тему: «Постать Наполеона та наполеонізм у світові літературі та історії».

Мета даного інтегрованого уроку полягає у формуванні предметних компетентностей з таких навчальних дисциплін: **із всесвітньої історії** (показати учням одну з найяскравіших постатей нового часу – Наполеона Бонапарта – геніального полководця, політика, реформатора, мудрої людини, його прогресивну діяльність у Франції, а також вплив на свідомість багатьох прийдешніх поколінь; **із зарубіжної літератури** (допомогти учням розібратися у витоках культури Наполеона, сформуванню вміння характеризувати художні твори, розвивати словниковий запас учнів, формувати навички зв'язного мовлення та критичного мислення на основі художніх творів Стендаля «Червоне і Чорне», Ф. Достоєвського «Злочин і Кара», Ж. Бенцоні «Маріанна, Зірка для Наполеона», М. Галло «Наполеон», О. Пушкіна «Євгеній Онєгін».

Обов'язковим, на наш погляд, є зазначення **ключових компетентностей**, що мають бути сформованими у ході цього інтегрованого уроку: 1) *уміння вчитися*, тобто активізувати пізнавальну діяльність та критичне мислення, 2) *комунікативна компетенція*, яка полягає у формуванні навичок спілкування в колективі та толерантне введення дискусії; 3) *інформаційна*: формувати вміння визначати деталі в тексті, навички роботи з друкованим чи інтернет видання; 4) *загальнокультурна*, яка полягає у виховуванні естетичних та читацьких смаків учнів.

Коректним буде визначення **типу уроку** як бінарно-інтегрованого уроку узагальнення та систематизації знань. Оскільки зазначений тип уроку спрямований на формування міждисциплінарних зв'язки, то в конспекті уроку слід їх зазначити, а саме: **всесвітня історія, зарубіжна література, естетика, мистецтво, музична культура.**

Інтегрований (бінарний) урок із зарубіжної літератури і всесвітньої історії передбачає цілий комплекс методів та прийомів, зокрема: проблемний, частково-пошуковий, дослідницький.

Важливим етапом є підготовка до уроку не лише вчителя, а й учнів, що також має бути висвітлено в конспекті уроку, зокрема клас можемо поділити на 3 групи: 1) **історики**, які досліджують біографію та політичну діяльність Наполеона, опрацьовують Цивільний кодекс Наполеона; 2) **літературознавці**, які працюють з літературним твором; 3) **критики**, які опрацьовують вислови та цитати Наполеона.

Під час проведення інтегрованого уроку доцільно, на наш погляд, використовувати таке обладнання: портрет Наполеона, його рідних та оточення, також портрети видатних письменників, музичні твори Бетховена, Вівальді, виставку книг про Наполеона, мультимедійну презентацію «Постать Наполеона і наполеонізм у світовій літературі та історії», плакати з висловами Наполеона, мистецька палітра, подарункові буклети, навіть як нагороду за активну участь – торт «Наполеон» (якщо урок відкритий). Доречно, вважаємо, на такому уроці презентувати для обговорення кілька цитат Наполеона, де він визначає те, що: «Геніальні люди – це метеорити, покликані згоріти, щоб освітити своє століття», «Успіх – ось що створює великих людей» тощо. Цей урок може складатися з таких етапів: 1) організаційний момент; 2) мотивація навчальної діяльності; 3) актуалізація знань; 4) організація сприйняття й осмислення нової інформації; 5) узагальнення знань; 6) рефлексія, тобто зворотний зв'язок; 7) підбиття підсумків.



Надважливим, на наш погляд, є обрання прийомів оцінювання знань із зарубіжної літератури та всесвітньої історії, що були набуті учнями в ході інтегрованого уроку, зокрема цікавим і захоплюваним для учнів буде використання прийому «Палітра емоцій», суть цього якого полягає в тому, що він зорієнтований на оцінку емоційного стану дітей наприкінці уроку.

У другий етап навчальної діяльності доцільним буде введення виразного читання учнем вірша А. С. Бухова «Два Наполеони» на фоні музики Антоніо Вівальді.

Під час оголошення теми та мети уроку, вчитель зарубіжної літератури має сказати про те, що завдяки творам Стендаля та Достоєвського учні познайомилися з таким явищем, як наполеонізм; повідомити учням про те, що на цьому уроці вони докладніше познайомляться з цією неординарною особистістю, з'ясують її вплив на свідомість цілого покоління, а також під час цього уроку буде з'ясовано: наполеонізм – це позитивне чи негативне явище в історії людства?

Під час актуалізації знань вчитель зарубіжної літератури описує зовнішність Наполеона: «Короткий мундир полковника гвардійських стрільців, високі чоботи зі срібними пряжками. На білих кашемірових штаних видно чорнильні плями та сліди від пера. Червона стрічка Почесного Легіону перетинає білий жилет. Короткі пасма волосся, що прилипли до лоба, - свідоцтво наполегливої праці...». Далі вчитель історії може розповісти про те, що Наполеон дуже любив математику, читав книги з історії, географії, зачитувався сучасною та античною літературою. Захопивши владу, він проголосив себе імператором, зробив Францію провідною державою Європи, зміг реформувати її державний устрій, а також про те, що він став жертвою свого власного честолюбства. Така історична інформація буде доречною на інтегрованому уроці, оскільки вона конкретизує постать Наполеона, робить її «живою», виводить з рангу стереотипних, схематизованих.

Для інтегрованого уроку можна провести інсценізацію уривку Макса Галло «Наполеон», у якому описується остання зустріч Бетсі та Наполеона, коли він перебував на острові святої Єлени. Зміст інсценізації: під час цієї зустрічі Бетсі повідомляє Наполеону про те, що вона повертається до Лондона разом зі своїм батьком. Наполеон говорить, що до цього причетний губернатор острова Гудсон Лоу, який хоче вбити його. Також наприкінці цієї розмови Наполеон просить Бетсі, щоб вона розповіла усім, що Наполеон не тиран, не страховисько, а також й те, що імператорська корона ніщо порівняно з тим терновим вінцем, який дали йому англійці.

Далі учитель історії або учень-«історик» розповідає біографію Наполеона та історичні факти з життя цієї особистості, зокрема про його військову кар'єру. Учитель зарубіжної літератури, спираючись на роман французької письменниці Жульєтти Бенцоні, описує зовнішність молодого Наполеона. Учень-«історик» або учитель історії повідомляє учням, що посправжньому доля посміхнулася Наполеону, коли він придушив роялістський бунт й Директорія призначила його командувачем французької армії, яка на той час воювала в Італії з австрійською армією. Учень з групи літературознавців, у свою чергу, підкреслює, що під час першого італійського походу Бонапарт зміг здивувати сучасників, звернувшись до війська з такими словами, які спонукали це військо одержати перемогу у цьому поході, зокрема запевнивши солдат, що вони знайдуть у її родючих землях честь, славу та багатство. «Історик» підтверджує слова, які були сказані «літературознавцем» й додає до цього факту те, що Наполеон проявив під час першого італійського походу свої воєнні здібності й зробив так, що його армія змогла перемогти австрійців. Далі слово надається учню-«літературознавцю», який поступово звертає увагу слухачів на роман «Червоне і Чорне» Стендаля і зазначає, що автор роману у своєму творі намагався розв'язати, дати відповіді на вічні проблеми людства, які ніколи не зникають й які людство намагається розв'язати впродовж усієї історії.

Потім учень-«літературознавець» розповідає біографію Стендаля, поступово переходячи до твору «Червоне і Чорне», головним героєм якого є Жульєн Сорель – простий юнак, який прагне посісти помітне місце в суспільстві, спираючись на образ Наполеона, а також повторюючи собі невпинно, що завдяки своїй шпазі він став імператором, повелителем світу хоча до того Наполеон був простим лейтенантом. Також у цьому творі представлена уся палітра суспільного життя Франції часів Реставрації. Далі вчитель зарубіжної літератури зауважує, що багато молодих людей хотіли наслідувати Наполеону, тобто стати впливовими, відомими людьми й зробити блискучу кар'єру, яка була у Наполеона. Також виникає таке явище у суспільстві, як «наполеонізм».

Учитель зарубіжної літератури задає питання: Чи приваблювала молодь постать Наполеона, у чому коріння культу Наполеона? Хтось із групи «літературознавців» дає відповідь на це питання, спираючись на текст роману «Червоне и Чорне», а саме роздуми Ж. Сореля про тогочасне суспільство: «Коли Бонапарт примусив говорити про себе..... Ось і цей мировий суддя така світла голова, такий раніше чесний старий – а від страху не догодити тридцятилітньому вікарієві ганьбить себе». Представник групи «критиків» починає аналізувати цю цитату й приходить до висновку, що якщо людина не може домогтися свого чесним шляхом, то вона буде домагатися цього нечесним шляхом через брехню та злочин. Потім «літературознавець» знову цитує роман, використовуючи монолог Жульєна, в якому знову герой повторює собі, що Бонапарт став володарем світу завдяки своїй шпазі. «Критик» пояснює це висловлення тим, що бідна людина завжди мріє про багатства та славу, якщо ця мрія здійснилась, то її життя здається рецептом життя.

«Літературознавець» та «критик» (усе це представники груп, на які було поділено клас у процесі підготовки до інтегрованого бінарного заняття) розмірковують над тим, як поклоніння кумиру відображається на поведінці

головного героя на його світосприйняття і як головний герой завжди робить припущення, що, як би його кумир вчинив у тій чи іншій ситуації.

На нашу думку, така заздалегідь підготовлена за ключовими поняттями і питаннями дискусія буде сприяти формуванню навичок коректного ведення дискусії, участі в ній на правах спікера, що є вкрай важливим для учнівської молоді, адже якоюсь мірою «програмує» її соціальну активність і громадянську позицію у подальшому, вже дорослому житті.

Підбиваючи підсумки цієї дискусії, учитель зарубіжної літератури наводить цитату одного з відомих російських класиків, який писав, що головний герой роману Стендаля «Червоне і Чорне» є своєрідним «родоначальником» усіх героїв, які сподівалися на те, що їх високий інтелектуальний розвиток забезпечить їм високу соціальну позицію, свободу думки й волі. Далі вчитель історії знайомить учнів з історичними фактами з біографії Наполеона. Зокрема про те, що у 1799 році Наполеон робить державний переворот, засновується нове правління – консульство, яке очолюють три консули, але насправді влада переходить до Наполеона Бонапарта. Цьому возвеличенню Наполеона сприяла отримана Наполеоном перемога в 1800 році над австрійцями при Маренго. Унаслідок цієї перемоги австрійцям довелось визначити кордон Франції по лівому берегу Рейну, а також так звані «дочірні республіки» в Нідерландах, Швейцарії та Італії. Також учитель історії підкреслює, повідомляє, що, ставши першим консулом та відчувши смак влади, Наполеон вирішує на власний розсуд перекроїти карту Європи та створити свою власну імперію. До 1811 р на території Європи виникає імперія Наполеона, населення якої становить 44 млн. людей. Країни, які були приєднані до цієї імперії, та їхні союзники повинні були брати участь у Наполеонівських війнах, а також приєднатися до континентальної блокади Великобританії.

Логічним і доцільним буде пропозиція учителя історії попрацювати з картою історичного атласу «Європа 1791-1799 роках. Війни Наполеонівської Франції», а також відповісти на такі запитання: 1) учитель пропонує учням

назвати території, які були приєднані до Франції протягом 1795-1811 років (учні працюють з картою); 2) учні показують країни, які були залежні від Франції. У Бельгії, Італійському королівстві, Герцогстві Варшавському був введений Французький цивільний кодекс. Далі слово надається історик, який повідомляє учням про реформи, які Наполеон проводив у Парижі. Зокрема те, що Наполеон створив потужний централізований апарат, заснував національний банк, а також запровадив новий Цивільний кодекс й нову систему освіти, проте усі ці грандіозні діяння були для того, щоб зміцнити центральну владу, тим самим відходячи від принципів революції, наприклад. жінки були обмежені в правах. У 1801 році укладається конкордат (угода) з Ватиканом, унаслідок якого католицизм був проголошений «релігією більшості французів», але церква залишалася під контролем держави. Це спричинило те, що противники Наполеона стали називати його зрадником Революції. Найбільшою популярністю серед населення Наполеон отримав, коли він уклав в Ам'єні мир з Англією, проте недовіра між противниками Наполеона залишилась і Наполеон починає готуватися до вторгнення в Англію. Історик також зазначає, що у 1804 році Наполеон проголошує себе імператором, приймає з рук папи Пія VII корону й кладе корону на голову імператриці Жозефіни. У свою чергу, вчитель зарубіжної літератури описує зовнішність Жозефіни підкреслюючи те, що у неї була дуже витончена зовнішність: живе обличчя, розкішне волосся, яке мало колір червоного дерева і великі креольські очі. Вона дуже кохала Наполеона. Цікавим буде дізнатися учням про те, що знаменитий німецький композитор Людвіг ван Бетховен захоплювався Наполеоном і навіть присвятив йому Героїчну симфонію №3, однак композитор знищив цю посвяту, проте ноти залишилися без змін. Історик зазначає, що коли Наполеон отримав необмежену владу він призначив своїх братів королями європейських держав: Жозеф Бонапарт став королем Іспанії, Луї Бонапарт – королем Голландії, Жером Бонапарт – королем Вестфалії, Йоакім Мюрат та Кароліна Бонапарт – королевою Неаполя.

Упродовж наступного етапу уроку учитель зарубіжної літератури пропонує учням опрацювати цитати Наполеона та, спираючись на них, скласти психологічний портрет Наполеона. Учні записують риси характеру Наполеона на стрічці «Наполеон – імператор Франції», використовуючи його цитати. Проаналізувавши дані цитати, учні складають психологічний портрет Наполеона. Згідно з цим психологічним портретом Наполеон є сильною людиною. Він цінує людей успішних. Він є лідером, організатором, маніпулятором, у своїх вчинках керується розумом, здатний еволюціонувати, боїться і поважає суспільну думку, далекоглядний, бажає абсолютної влади, тонкий політик, цінує обдарованих людей, дає можливість реалізації здібностей людини. Прийом колективного укладання психологічного портрету всіма учасниками уроку є дуже цікавим і дієвим, адже він формує у школярів навички критичного мислення, художній смак і образне сприйняття світу.

Далі вчитель зарубіжної літератури зазначає, що усі інші люди бачили у Наполеоні яскраву, видатну особистість, що зуміла довести усьому світу свою силу і велич. Багато молодих людей захоплювалися цим образом, особливо відомі письменники, які використовували образ Наполеона у своїх творах. Цей образ використовував у своєму романі «Євгеній Онегін» О. Пушкін, а також відомий російський письменник Ф. Достоєвський. Образ Наполеона Ф. Достоєвський передав через образ головного героя твору – Родіона Раскольникова, який у своїх думках мріє про благо людей, про чесне та благородне життя, знищення зла, але разом з тим він прагне стати «володарем долі», перетворитися в «надлюдину», якій усе дозволено. Отже, можна побачити що цей головний персонаж твору може бути як і визволителем, так і тираном.

Далі слово бере учень з групи «критиків» і зазначає, що Раскольников, думаючи про постать Наполеона, розмірковує про інших видатних людей, зокрема про Кеплера, Ньютона. Літературознавець наводить цитату з роману «Злочин і Кара»: *«Одним словом, я роблю висновок, що всі великі люди... Але*

*ті люди перенесли свої вчинки, і через те вони праві. А я не переніс, отже, я не мав права дозволити собі цей вчинок».* Тобто у цій цитаті, я вважаю, головний герой виправдовує вчинки людей, які багато чого досягли у своєму житті. У свою чергу, учитель зарубіжної літератури пропонує учням визначити поняття «наполеонізм», використовуючи прийом «Кластер». «Кластер» - це прийом, яким користується вчитель у процесі уроку; так називається графічний метод організації інформації, у якій виділяються головні смислові одиниці, що фіксуються у вигляді схеми з поясненням всіх зв'язків між ними. Учитель зарубіжної літератури дає завданням учням – назвати складові явища «наполеонізму», використовуючи прийом «Кластер». Прийом «Кластер» спонукає учнів до критичного мислення, систематизує отримані у процесі навчання знання, формує образну картину світу з її системними зв'язками і взаємовідношеннями між компонентами.

Історик розповідає учням про наступні політичні та воєнні перемоги Наполеона. Зокрема те, що у 1805 році Наполеон розгромив російсько-австрійське військо під Аустерліцем. Ця битва стала військовим тріумфом Наполеона, який можна було б зрівняти з тріумфом адмірала Нельсона у битві біля мису Трафальгар, яка утвердила морське панування Англії. Проте Пруссія вирішила знову воювати з Наполеоном, однак остаточно була розбита в боях біля Єни та Ауерштеда. Унаслідок цієї поразки, Пруссія змушена була підписати мир з Францією й з частин польських земель, які належали Пруссії, було створено велике герцогство Варшавське. У Берліні Наполеон підписує декрети про континентальну блокаду, а також забороняє ввозити англійські товари на територію Франції, тим самим прагнучи зламати міць Англії. У Наполеона залишається ще один ворог на міжнародній арені це – Росія. Наполеон у 1807 році переміг Російську імперію поблизу Фірланда, й після цього Олександр I укладає мир з Наполеоном й стає його «союзником». Отримавши необмежену владу та велику могутність й вплив на політичній арені Європи, Наполеон розриває

шлюб з Жозефіною для того, щоб закріпити угоду з Австрією, яка скорилася Франції.

Цікавим буде акцент на тому, що Наполеон і Жозефіна розлучилися з політичних міркувань. Для того, щоб учні краще зрозуміли, як Наполеону та Жозефіні було важко розлучатися, учитель історії пропонує учням розіграти маленьку інсценізацію «Бонапарт і Жозефіна», в якій учениця грає Жозефіну, а учень – Бонапарта. Ця інсценізація описує та підтверджує те, як сильно вони один одного кохали і як їм було важко розлучатися, бо Наполеону для того, щоб утвердитися й зберегти свою владу потрібно було мати спадкоємця, якому б він передав у спадок свою корону, а Жозефіна не могла народити йому такого спадкоємця. Перед тим як піти, Наполеон повідомляє Жозефіні про те, що він залишає за нею титул імператриці, Єлісейський палац, Наваррський замок та помістя Мальмезон.

Учитель зарубіжної літератури зазначає те, що чим могутнішим та величнішим Наполеон ставав, тим у нього заявлялося все більше ворогів та людей, які йому зазрили. Зокрема його маршали зазрили йому та вважали, що вони змогли б володарювати краще за Наполеона; сім'я Наполеона також дошкуляла йому своїми докорами, а його друзі завжди думали про те, як скористатися його добротою, проте вірні солдати ніколи не зраджували Наполеона. Тобто вчитель зарубіжної літератури показує на прикладі Наполеона те, що чим могутнішою, сильнішою, впливовішою стає людина, тим менше у неї справжніх друзів, людей, які б ставилися до неї як до простої людини, тим більше у неї з'являється нещирих друзів, які прикидаються її друзями, але задрять такій людині. До учнів у процесі обговорення доводиться думка, що бути могутньою та впливовою людиною дуже важко, бо на неї завжди очікує якась небезпека та зрада зі сторони її оточення й така людина не може мати справжніх, вірних друзів; вона завжди залишається самотньою.

Далі слово надається учню з групи «істориків», який ознайомлює присутніх з політичною ситуацією у Європі та в імперії Наполеона:



незважаючи на те, що правління Наполеона мало прогресивний характер, скасування кріпосного права, проте внаслідок того, що країни Європи все більше почали відчувати тягар Наполеонівської диктатури, а також у країні почала розквітати контрабанда, яка провокувала жорстокість поліцейського режиму. За таких обставин учитель історії повідомляє учням те, що у 1812 році Наполеон вирішує захопити Російську імперію. Навіть коли Наполеон зайняв Москву, цар Олександр I відкинув його пропозицію миру.

Незважаючи на те, що Наполеон ввійшов у Москву, він не зміг довго залишитися в столиці, яка була зовсім порожня. Після того, як трапилася ця велика пожежа, Наполеону та його війську не залишилось нічого, як відступити та повертатися до Франції. Під час цього відступу армія Наполеона розвалювалась, страждала від голоду, холоду та партизанських набігів, тому цей відступ перетворився на катастрофу для французів.

Учитель зарубіжної літератури проводить паралель з подіями 1812 року та з біографією Стендаля, справжнє ім'я якого Анрі Бель. Він брав участь у наполеонівському походу в Росію. Учень-«літературознавець» описує ставлення наполеонівських солдат до Росії, адже вони вважали цю країну краєм самогубців і дикунів. Також під час цього походу Анрі Бейль остаточно розчарувався в імператорі-дезертирі.

Далі «історик» повідомляє учням про подальші історичні події після воєнної компанії 1812 року. Після того, як Наполеон зазнав поразки, проти нього була сформована коаліція, до якої входили Росія, Австрія, Пруссія та Швеція. У битві біля Лейпцигу, яка відбулася у 1813 р., Наполеон остаточно втрачає Німеччину.

Після такого історичного екскурсу слово переходить до вчителя зарубіжної літератури, який зазначає те, як важко було Наполеону визнати свою поразку і як його охопив відчай такий, що він навіть вирішив укоротити собі віку, намагаючись отруїти себе. На фоні цих обставин Наполеон був змушений зректися трону й поїхати на острів Ельба, де він залишався імператором.

Учитель історії повідомляє учням, що після того, як Наполеон покинув Францію, до влади прийшов Людовік XVIII Бурбон, який одразу викликав гнів у населення, а між союзниками з'явилися суперечки й, скориставшись ситуацією, Наполеон повертається до Парижа, де його з радістю зустрічають простолюд.

Для того, щоб зробити урок більш цікавим, учитель історії дає учням завдання на розвиток критичного мислення. Це завдання полягає в тому, щоб за допомогою опису, який зробив В. Гюго, описуючи битву під Ватерлоо, яка відбулася 18 червня 1815 р., учні визначили, хто із двох полководців – Наполеон, а хто – Веллінгтон. У цьому завданні, що орієнтоване на розвиток навичок критичного мислення і формування образного мислення, школярі мають спиратися на описи Наполеона і Веллінгтона французьким романістом Віктором Гюго. Учитель зачитує опис двох полководців учням. Під час цього учні роздумують над описами цих полководців. У кінці вчитель історії робить належні висновки. Спікер з групи «істориків» підводить підсумки завдання, наголошуючи, що Наполеон прагнув завоювати все можливе – Пруссію, Польщу, Росію, а Веллінгтон прагнув вірно служити своєму королю й Британській імперії. Тобто можна сказати, що амбіції та життєві перспективи у цих людей були різними. Після того, як Наполеон зазнав поразки, він просив надати йому прихисток у Сполученому Королівстві, проте це прохання королівський двір відхилив.

Учитель історії ставить питання до учнів: чи зміг Веллінгтон стати такою значною постаттю в історії людства, як Наполеон? «Історик» відповідає на це питання, зазначаючи, що Веллінгтон не зміг стати завойовником Європи, бо він служив королю й не мав власних амбіцій. Найбільше, чого він досяг у житті, - став прем'єр-міністром Британії, який був досить не популярним серед простого населення.

Завершаючи свою розповідь про Наполеона, учитель історії розповідає про останні роки життя Наполеона, які були дуже важкі та трагічні для цієї неординарної постаті. Після того, як Наполеон зрікся вдруге престолу, він

був відправлений на острів Св. Єлени, де він і залишався до самої смерті у 1821 році. Останні слова цієї видатної людини були такими: «Авангард.... Армія»; він помер о 5.45 ранку.

Учитель зарубіжної літератури звертає увагу учнів на те, що колишній імператор помер від раку; проте вчитель зарубіжної літератури висловлює ще одну версію смерті Наполеона – отруєння за допомогою миш'яку. Цю версію висунув у 1950 році шведський дантист Форшувуд, спираючись на дослідженні пасма волосся Наполеона, які імператор надсилав своїм родичам, коли перебував на острові Св. Єлени. Медик також довів й те, що отруїти Наполеона міг граф Шарль-Трістан де Монтолон, який служив тоді на цьому острові. Він викрав з казни французької армії велику суму грошей й під загрозою тюремного ув'язнення та суду, погодився отруїти Наполеона.

Багато письменників та істориків написали велику кількість творів, які описували останні роки життя Наполеона. Проте навіть після смерті імператора французький народ завжди буде пам'ятати його та шанувати. Це підтверджує вчитель історії, який повідомив учням, що через 19 років французький фрегат привіз до берегів Франції останки імператора й під час його останнього тріумфального в'їзду в Париж велика кількість людей вітала та проводжала Наполеона. З тих пір прах Наполеона знаходиться в Домі Інвалідів, а на його гробниці було викарбовано слова: «Залишимо його лежати тут, під високим куполом. Це – шолом для справжнього велетня», які підтверджують його велич навіть після смерті.

Роблячи загальний підсумок, вчитель історії цитує слова Наполеона, якими він проаналізував події, що стали причиною його стрімкого падіння: битва під Ватерлоо перекреслила його попередні перемоги Наполеона, але його Цивільний кодекс не буде ніколи забутий, він буде мати друге життя.

Учитель запитує учнів: чим була обумовлена така переконливість Наполеона? Учні відповідають на запитання вчителя. Історик говорить учням, що Цивільний кодекс 1804 року мав велике значення, бо це була конституція нового порядку. Цей кодекс діє у Франції і в наші дні. Не

дивлячись на те, що багато хто ненавидів Наполеона, проте те, що було зроблено Наполеоном неможливо переробити на старий лад, довгі роки у народі жила легенда про непереможного імператора, а також про його виняткові здібності та слабкості, які притаманні кожній людині (підкреслює вчитель історії).

Далі вчитель історії пропонує учням подивитися відеоролик «Цікаві факти про Наполеона». Наступним є етап узагальнення знань, у якому беруть участь учитель історії та вчитель зарубіжної літератури. Учитель історії повідомляє учням про те, що на сьогоднішній день Наполеон залишається національним героєм Франції. Незвичайна доля, яка випала цій людині, захоплює та бентежить уми багатьох людей у всьому світі. Образ Наполеона став взірцем та прикладом ролі особистості в історії. Багато людей хотіли мати таку саму долю, стати вищою та впливовішою особою серед інших людей й мати над ними владу, заявити про себе, мати можливість маніпулювати ними та пригнічувати їх своїм авторитетом. Тобто образ Наполеона – це приклад того, ким людина може стати за допомогою свого розуму, амбітності, честолюбства, віри в себе, ораторським здібностями та вмінню впливати на розум та почуття інших людей. Учитель історії нагадує учням, що час від часу в історії світу виникає необхідність появи сильної особистості, яка зможе взяти на себе відповідальність за прогресивні зміни, проте, як показує історія, багато видатних людей платити дуже високу ціну. Підтверджуючи ці слова, учитель зарубіжної літератури на прикладі художніх творів, зокрема історії життя Жульєна Сореля та Родіона Раскольникова, можна побачити те, що вони заплатили дуже високу ціну за своє бажання бути вищими за всіх, посісти провідне та значне місце у суспільстві, мати владу над людьми. Внаслідок вчинків, які були продиктовані їхніми амбіціями та бажанням володарювати над іншими людьми, вони самі руйнують своє життя та життя своїх близьких. Ці два персонажі наприкінці цих творів остаточно впевнилися в марності та

нікчемності обраних ними ідеалів. Трагедія стає причиною переоцінки їхніх цінностей.

Учитель історії проводить паралелі долі Наполеона та подібних до нього Леніна, Гітлера, Сталіна, які були позбавлені людського тепла. Престол, який змусив Наполеона розлучитися з Жозефіною, не успадкував його син, іронією долі цей престол успадкував онук Жозефіни. Ленін та Гітлер не змогли відчувати радість батьківства, а Сталін втратив своїх дітей. Як показує історія, режими цих диктаторів були засуджені світовою спільнотою. Доля прирекла їх принести себе в жертву заради відомості та слави в історії.

Останній етап даного уроку – підбиття підсумків – є дуже важливим у структурному і змістовому планах, адже він демонструє, наскільки продуктивним був інтегрований урок, які знання із зарубіжної літератури та всесвітньої історії отримали учні, як ці знання засвоєні і які практичні компетентності та навички сформовано на уроці. Вчителі зарубіжної літератури та історії можуть підготувати подарункові буклети з результатами окремих колективних досліджень. Якщо інтегрований урок був відкритим, мав публічний характер, наприкінці вчителі можуть пригостити гостей тортом «Наполеон», рецепт якого вигадав сам імператор Франції. Як відомо, він представив свій рецепт у імператорському палаці. Цей рецепт дуже схвально прийняли гості імператора й після цього рецепт торта «Наполеон» став популярним у всьому світі. Учителі показують фрагмент відео «Історія створення торта «Наполеон».

Домашнім завданням цього уроку може стати написання твору-роздуму на тему «Чи можна вважати Наполеона видатною особистістю на всі часи?» або ж укладання літературно-історичного кросворду «Літературне життя образу імператора Наполеона». Такі завдання потребують короткого пояснення, в якому обидва учителі-предметники мають висловити свої рекомендації та очікування. Важливо, на наш погляд, поставити учнів в умови вибору завдання, адже це сприяє формуванню свідомого підходу та мотивації вибору з-поміж різних варіантів.

### **2.3. Особливості розробки та рекомендації до плану-конспекту інтегрованого уроку із зарубіжної літератури, української літератури та історії ( 9 клас)**

Інтегровані уроки з зарубіжної літератури можуть бути доповненими не лише інформацією та завданнями із всесвітньої історії, а й з української літератури для 9 класу, адже розвиток літературного процесу в Україні відбувався у рідніщі західноєвропейського літературного процесу, а не ізольованого від нього. Саме тому проведення літературних паралелей буде доречним і сприятиме формуванню критичного мислення, навичок зіставного літературного аналізу, який «заснований на виявленні різноманітних співвідношень між літературними явищами, має універсальний, практично необмежений обсяг експериментального матеріалу. Зіставний аналіз не мусить дотримуватися ані часової послідовності літературних явищ, ані причиново-наслідкових зв'язків» [36, с. 34].

Темою такого інтегрованого заняття, що ґрунтується на прийомах зіставного літературознавства, може стати **«Порівняльна характеристика образу Мазепи в поемах Джорджа Байрона, Олександра Пушкіна і Володимира Сосюри»**.

Метою зазначеного заняття, що має бути сформульована в плані-конспекті, може бути – формування різних компетентностей, зокрема: **предметних компетентностей**: порівняти образ Мазепи у творах Дж. Байрона, О. Пушкіна, В. Сосюри; ознайомити учнів з неоднозначним трактуванням образу Мазепи класиками світової літератури; **ключових компетентностей**: вміння вчитися, актуалізувати пізнавальну діяльність учня; **комунікативної компетентності**: навички роботи в парі, групі; **інформаційної**: формувати вміння знаходити потрібну інформацію й представляти її; розвивати навички дослідної діяльності учнів, компаративного аналізу художнього тексту; розвивати логічне, критичне

мислення, навички висловлювання власної думки; **виховної**: виховувати інтерес учнів до творів класиків світової літератури, розширювати кругозір учнів.

У плані-конспекті інтегрованого уроку традиційно зазначаємо: 1) тип уроку: інтегрований тріадний урок-дослідження з елементами компаративного аналізу художнього тексту; 2) обладнання: мультимедійна презентація, таблиці, коло Вена, цитатний матеріал для характеристики образу Мазепи.

Орієнтовно урок на зазначену тему може складатися з таких етапів: 1) організаційної частини; 2) оголошення теми уроку, запис учнями в зошитах теми уроку; 3) оголошення мети уроку; 4) мотивація навчальної діяльності; 5) робота над темою уроку; 6) підбиття підсумків; 7) рефлексія; 8) домашнє завдання.

Як варіант під час оголошення теми уроку, його запису учнями в зошитах учитель може використати інтерактивну вправу «Дерево передбачень», яка допомагає розвивати усне мовлення та навчає учнів створювати припущення. Дев'ятикласники читають лише заголовок чи назву тексту, а потім намагаються передбачити послідовність подій. Вчитель звертається до учнів й просить їх сформулювати мету уроку (учні формулюють мету). Далі виголошується мета уроку вже вчителем.

Після оголошення мети уроку відбувається наступний етап – мотивація навчальної діяльності. Під час цього етапу учні ознайомлюються з портретом великої людини – гетьмана Мазепи. Далі слово надається вчителю. Вчитель повідомляє класу те, що Іван Степанович Мазепа є найзагадковішою постаттю в історії України та в світовій історії. Тому багато відомих письменників та поетів зверталися до цієї постаті. До образу Мазепи зверталися у своїх творах Дж. Байрон (Англія), Вольтер, Гюго (Франція), О. Пушкін, М. Рилєєв (Росія), Т. Шевченко, В. Сосюра (Україна). Навіть зараз сучасна зарубіжна література продовжує звертатися до цього образу. Так, наприклад, відома бельгійська письменниця українського походження

Ірен Стецик у 1981 році написала роман «Мазепа, гетьман України», який був відзначений двома преміями. У цій книзі авторка описала своє пояснення діянням гетьмана. Також образом Мазепи цікавиться й російська дослідниця й поціновувачка історичних особистостей Івана Богуна і гетьмана Івана Мазепи – Тетяна Таїрова-Яковлєва [47]. Вона є авторкою художнього твору «Іван Мазепа. Хроніка православного шляхтича» [47]; існує багато інших творів, які присвячені цій постаті в українській історії.

Виступають учні-історики з повідомленням про Мазепу (у форматі історичної довідки). Вони коротко розповідають біографію Мазепи: народився І. Мазепа 20 березня 1639 року в селі Мазепинці у родині відомої правобережної української шляхти. Отримав гарну освіту, початкову – у школі Київського братства, потім закінчив Києво-Могилянський колегіум та Єзуїтську колегію у Варшаві. Також Мазепа навчався протягом 3-х років у Німеччині, Італії, Франції, Голландії. Там він здобув досвід європейського політичного та культурного життя. Прекрасно знав кілька іноземних мов. Під час служби при гетьманах Дорошенкові та Самойловичі у Мазепи сформувалися національно-політичні переконання, які містили у собі програми відродження самостійної й соборної української держави. Учні-історики зазначають те, що І. Мазепа був першим гетьманом, який володів булавою 22 роки, потім дають характеристику його правління. Зокрема те, що під час його правління відбувався економічний розвиток України-Гетьманщини, соціальна ситуація стабілізувалась, розвиток церковно-релігійного життя та культури. Тобто можна сказати те, що гетьманство І. Мазепи мало прогресивний характер для економічного та духовного розвитку Гетьманщини. На початку XVIII ст., коли відбувалась Північна війна (1700-1721), гетьман вирішив здійснити спробу реалізувати свій військово-політичний проєкт для того, щоб Україна вийшла з-під протекторату Московської держави й утворити на українськи землях незалежну державу. Для цього гетьман укладає союзи з польським королем Станіславом Ліщинським та шведським королем Карлом XII. Помер гетьман 22 вересня



1709 р в селі Варниця біля Бендер. Похований у монастирі св. Георгія у місті Галац.

Структура інтегрованого уроку може варіюватися, проте етап роботи над темою може містити такі структурні елементи в різних комбінаціях: виступ учнів-істориків з повідомленням про Мазепу, слово вчителя, робота в парах, поділ класу на чотири групи («історики»; «літературознавці – дослідники образу гетьмана Мазепи в поемі Дж. Байрона «Мазепа»; «літературознавці – дослідники образу гетьмана Мазепи в поемі О. Пушкіна «Полтава»; «літературознавці – дослідники образу гетьмана Мазепи в поемі В. Сосюри «Мазепа»); колективні висновки учнів цих груп, колективне заповнення учнями таблиці: «Порівняльна таблиця образу гетьмана Мазепи в поемах Дж. Байрона, О. Пушкіна та В. Сосюри», причому передбачається, що кожна група заповнює свою колонку цієї таблиці (див. Додаток Б).

Першою над образом гетьмана І. Мазепи починає працювати група І. Як елемент роботи в групах можна використати організаційний прийом роботи в парах. Учні працюють над характеристикою образу Мазепи за поемою Байрона. Під час роботи в парах (у групі) використовуються обкладинка поеми Дж. Байрона, ілюстрації до твору, які коментують учні. Учитель ставить запитання учням, відповіді на які характеризують Мазепу у творі Дж. Байрона: 1) яким зображений Мазепа на початку твору? (відповідь: Він літня людина, яка дбає спочатку про коня; 2) як це його характеризує? (відповідь: він справжній гетьман, який дбає про коня, рушницю, і тільки потім про їжу та відпочинок, поводить з гідністю, як дворянин); 3) чому присвячена більша частина поеми? Доведіть, що це монолог-сповідь (відповідь: більша частина твору присвячена розповіді про те, що було 50 років тому, коли Мазепа був ще дуже молодим. Тоді Мазепа був пажем протягом шести років у короля Яна Казимира, він закохався у Терезу, дружину іншого пана. Коли чоловік Терези дізнався про зраду дружини, то він прив'язав Мазепу до коня, і він ледве не помер, долаючи шлях долинами, лісами, річками, але його врятували козаки й обрали його своїм гетьманом).

Такі запитання вчителя мають спрямувати пошуки учнів у потрібне рiчище i пiдвести їх до коректних висновкiв щодо образу Мазепи.

Задля розширення словникового запасу школярiв (формування комунікативної компетентності) доцільним буде запропонувати учням пояснити значення слова «сповiдь»: сповiдь перед священником у своїх гріхах; відверта, неприхована розповідь про себе. Цей прийом виглядає доцільним ще й тому, що більша частина поеми присвячена монологу-сповiді Івана Мазепи. Учні 1 групи роблять висновки про те, що образ Мазепи у поемі Дж. Байрона має усі риси романтичного героя. У цій поемі Байрон описав Мазепу як мужню, шляхетну людину, яка береже свою гідність i незалежність, незламний, як «дуб віковий». Також поет описує Мазепу як людину самотню i нескорену. Байрон у своїй поемі наділяє свого героя тими якостями характеру, які були притаманні саме Мазепі: він освічений, його воля дуже міцна й ніким не може бути підкорена. Образи-символи, які присутні у поемі, поєднують Мазепу з романтичним героєм. Отже, можна визначити, що монолог-сповiдь – це основний засіб розкриття психології головного героя у романтичному творі.

На наступному етапі вчитель дає завдання другій групі учнів досліджувати образ Мазепи в поемі О. Пушкіна «Мазепа», під час дослідження використовуються ілюстрації та цитати до твору. Вчитель ставить запитання учням: 1) доведіть, що Мазепа – хитрий, підступний, пам'ятає образу на царя, зло (далі йдуть уривки з поеми); 2) у чому полягає зрада Мазепою царя Петра I? (він перейшов на бік шведського короля; додається уривок з твору). Далі відбувається робота в парах. Учні дають відповіді на запитання до поеми О. Пушкіна «Полтава»: 1) про кого починається розповідь у поемі «Полтава»? (відповідь: про Кочубея); 2) яке найголовніше багатство було у нього? (Кочубей мав доньку-красуню Марію; за історичними даними – Мотрю); 3) кого покохав Мазепа? (дочку Кочубея, свою хрещеницю); 4) як вчинила донька Кочубея (покохавши Мазепу, втекла з ним); 5) який намір був у Кочубея, щоб помститися Мазепі? (стратити

Мазепу); 6) «хто розповів Марії про приреченість батька до страти? (мати, яка прийшла до доньки вночі та розповіла про загрозу батькові)» [40]; 7) чи встигли вони врятувати батька та чоловіка (ні, було вже пізно, йому відрубали голову); 8) що сталося з Марією? (вона збожеволіла). Учні, виходячи із своїх відповідей, дають характеристику образу Мазепи у поемі О. Пушкіна «Полтава». У цій поемі О. Пушкін зображує Мазепу як зрадника. У поемі О. Пушкіна Мазепа – жорсткий, підступний, хитрий, обожнює владу, зlodій, якому немає прощення, він проливає ріки крові. Тобто можна побачити те, що російський поет у своїй поемі надає Мазепі усі негативні людські якості й навіть називає Мазепу Іудою.

Далі починає активно працювати ІІІ група учнів: характеризує образ Мазепи в поемі В. Сосюри «Мазепа». У цій поемі Сосюра зображує гетьмана як національного героя, патріота своєї країни. Він щиро бажає добра своєму народові та готовий заради цього зробити усе на світі. Основною сюжетною лінією твору є розмова Мазепи з матір'ю, яка благословляє його на шлях визволителя свого народу. Учні роблять висновки про образ Мазепи в поемі В. Сосюри «Мазепа». У цій поемі Мазепа до останнього залишається вірним сином свого народу й України. Автор зобразив Мазепу як борця за незалежність України, він – справжній патріот, любить Україну й хоче, щоб вона завжди квітла й була щасливою. Мазепа тут є героєм, а не зрадником.

З метою проведення саме поглибленого зіставного аналізу трьох ліро-епічних творів можемо запропонувати вид роботи – складання кола Вена, у ході якого учнів графічно зможуть визначити точки перетину характеристик образу українського гетьмана у поемах представників різних національних літератур і зробити відповідні висновки про спільне та відмінне у зображеннях образу Мазепи. Цей методичний прийом зазвичай використовується для зіставлення, порівняння, знаходження спільних рис, явищ, ознак у поняттях, образах літературних героїв, явищах природи, властивостей геометричних фігур тощо. У нашому випадку методичний прийом «Коло Вена» сприяє розвитку абстрактного мислення у

дев'ятикласників, навчає робити власні спостереження та умовиводи, розвиває літературознавчу інтуїцію.

Необхідними етапами інтегрованого заняття є підбиття підсумків та рефлексія. Підбиття підсумків може реалізовуватися у форматі інтерактивної вправи-гри «Сенкан». Інтерактивна вправа «Сенкан» – це вірш, що синтезує інформацію і факти у стисле висловлювання, яке описує чи відображає тему. Його можна складати на різних уроках, головне, щоб тема була цікавою. Ця стратегія вимагає від учнів уміння вислуховувати інших, заохочує до міркувань за темою.

Для рефлексії вчитель може обрати інтерактивну вправу «Мікрофон», у ході якої делеговані представники трьох «літературознавчих груп» виголошують результати свого колективного наукового пошуку. Суть цієї інтерактивної вправи-гри полягає у продовженні речення: «На уроці я дізнався (-лася), що...».

Останнім етапом тріадного інтегрованого заняття є домашнє завдання: підготувати доповідь на тему «Образ Мазепи у різних видах мистецтв», яке потребує розгорнутого пояснення вчителя. Можемо запропонувати замість доповіді – конкурс мультимедійних презентацій на зазначену тему; такий варіант буде виглядати більш сучасним, адаптованим до умов онлайн навчання і динамічнішим для учнів 9 класу.

#### **2.4. Особливості розробки плану-конспекту і презентації бінарного інтегрованого уроку із зарубіжної літератури та англійської мови**

Інтегровані уроки із зарубіжної літератури також можуть проводитися разом з іноземною мовою, зокрема англійською. Наприклад, дуже цікавим є бінарний інтегрований урок із зарубіжної літератури та англійської мови, який присвячений творчості видатного англійського драматурга В. Шекспіра та його безсмертній трагедії «Гамлет». Тему такого уроку можна сформулювати

по-різному, зокрема традиційно – «В. Шекспір – геніальний англійський драматург доби Відродження. Трагедія Вільяма Шекспіра «Гамлет», або ж більш сучасно, інноваційно, із філософським підтекстом – «Трагедія В. Шекспіра «Гамлет» – моральні уроки долі».

**Тип заняття:** класно-урочна система; інтегроване (бінарне), комбіноване.  
**Мета заняття:** ознайомити учнів з біографією та основними віхами творчості великого англійського драматурга та поета В. Шекспіра, з історією створення трагедії «Гамлет», джерелами сюжету; активізувати мовленнєво-розумову діяльність учнів, монологічне та діалогічне мовлення, закріпити лексичний матеріал з теми «Вільям Шекспір», проаналізувати драматичний твір на основі сприйняття й розуміння читачами; зацікавити учнів й розвинути інтерес до вивчення англійської мови та її культурної спадщини, зокрема творчості В. Шекспіра; навчити школярів декламувати англійською мовою оригінальні твори.

**Формування предметних компетентностей:** Вони полягають у тому що, учень/учениця *дає* стисло характеристику літератури в епоху античності та Відродження, *повідомляє* про видатних представників античної та ренесансної культури, знає основні відомості про Гомера, Данте і В. Шекспіра, *вміє аналізувати* ідейно-тематичний зміст, сюжет, особливості композиції, проблематику трагедії «Гамлет», *аргументує й пояснює*, чому образ Гамлета є «вічним», *визначає* основні мотиви трагедії «Гамлет», роль монологів, які допомагають розкрити образ головного героя, *висловлює* судження щодо морального вибору в житті людини.

Під час формування **ключових компетентностей** учень/учениця пояснюють поняття «трагедія», «вічний образ», установлює причиново-наслідкові зв'язки подій та образів, *вміє визначати* у творах актуальні соціальні проблеми та ідеї, надавати оцінку стосунків Гамлета і зображеного в шекспірівській трагедії соціуму, усвідомлювати роль античності і Відродження в розвитку української і світової культури.

З метою візуалізації інформації та розвитку конкретно-образного мислення учнів слід на такому інтегрованому уроці використати обладнання: портрет В. Шекспіра, роздатковий матеріал, відеоматеріал. Даний інтегрований урок складається з таких етапів: I – організаційний момент, II – актуалізація опорних знань, III – вивчення нового матеріалу, IV – рефлексія, V – оцінювання, VI – підбиття підсумків, VII – домашнє завдання.

На етапі актуалізації опорних знань вступне слово надається вчителю зарубіжної літератури, який говорить що це заняття присвячене 455-річчю від дня народження Вільяма Шекспіра – «одного з найвідоміших драматургів світу. Він написав приблизно 17 комедій, 10 хронік, 11 трагедій, 5 поем і цикл із 154 сонетів» [31] («вінок сонетів»). Учитель повідомляє, що цей урок будуть проводити два вчителі, далі пояснює учням причину такої інтеграції. Він наводить цитати з творів декількох письменників епохи Відродження, та дає визначення цій культурній добі. Епоха Відродження – це... (Період в історії культури Західної Європи, який почався в Італії в кінці XIII ст., у більшості європейських країн тривав упродовж XIV-XVI ст., а в Іспанії та Англії – до початку XVII століття). Актуалізацію знань доцільно також, на нашу думку, проводити у форматі запитання – відповідь, тобто опитування; учитель задає запитання учням: 1) хто першим почав уживати термін «Відродження» для найменування культурної доби? (відповідь: термін «Відродження» першим почав уживати Джорджо Вазарі – італійський художник, живописець, архітектор та історик XVI століття); 2) що означає слово «ренесанс»? (відповідь: у перекладі з французької «Renaissance» означає «Відродження»); 3) дайте визначення терміну «Відродження», або «Ренесанс» (відповідь: Відродження, або Ренесанс – це епоха гуманізму і Реформації, епоха, коли Європа, яка подолала нарешті довгу «ніч» Середньовіччя, повернулася у філософії та мистецтві до ідеалів античності).

Отже, епоху Відродження можна схарактеризувати так: у цей період відбулося первісне нагромадження капіталу, феодальна монархія була

ліквідована, виникають великі централізовані держави, формуються нації та національні культури, швидко розвивається наука. Основним принципом цього періоду є гуманізм, суть якого полягає у тому, що людина є найвищою цінністю.

Актуалізуючи знання учнів, учитель може запропонувати назвати письменників – представників епохи Відродження (відповідь: Італія – Франческо Петрарка, Джованні Боккаччо; Франція – Франсуа Рабле, Ронсар; Іспанія – Мігель Сервантес де Сааведра; Англія – Томас Мор, Вільям Шекспір, Крістофер Марло).

Наступний етап цього уроку – вивчення нового матеріалу. Викладач зарубіжної літератури пояснює мету цього інтегрованого уроку: познайомитися з творчістю видатного англійського драматурга, спробувати розгадати загадку його популярності та ознайомитися з його творами та сонетами. Робота над біографією Шекспіра. Викладач англійської мови звертається до учнів, наголошуючи що він є дуже значною постаттю в історії культури та літератури; учитель англійської мови розповідає учням про мовні особливості його творів. Розповідь біографії В. Шекспіра можна довірити учню чи цілій групі учнів, проте заздалегідь обговорити з ними питання, що мають бути висвітлені в їхній оповіді. Перший учень може розказати, де та коли народився Шекспір, хто були його батьки. Другий учень розповідає про те, де В. Шекспір навчався, коли він одружився та з ким, скільки у нього було дітей та для чого він приїхав до Лондона. Третій учень розповідає про творчу діяльність В. Шекспіра у Лондоні.

Викладач зарубіжної літератури зазначає те, що В. Шекспір англійський поет і драматург є найвизначнішою постаттю епохи Відродження, а також й те, що його твори є відомими в усьому світі. Вчитель задає питання учням: 1) що нового вніс В. Шекспір у жанр сонету? Відповідь: Змінив схему сонету (три чотиривірші й один двовірш), розширив тематику, широко використав символіку, метафори, яскраві порівняння, поетичні асоціації.

Далі можна запропонувати бліц-опитування, обмежене часом (на відповідь дається 10 секунд). Запитання для бліц-опитування:

- Скільки сонетів написав В. Шекспір? (Відповідь:154).
- Кому Шекспір присвячував свої сонети? (Відповідь: Другові та «Смаглявій леді»).
- Хто перекладав твори В. Шекспіра українською мовою? (Відповідь: М. Старицький, П. Куліш, Ю. Федькович, Панас Мирний, І. Франко, Леся Українка, М. Кропивницький, М. Рильський, І. Кочерга, Б. Тен, М. Бажан, В. Мисик, І. Стешенко, Д. Паламарчук, Г. Кочур та ін.) [31].
- Де похований В. Шекспір? (Відповідь: у рідному місті Стратфорд-на-Ейвоні, Церква святої Трійці).

Вчитель зарубіжної літератури розповідає учням сутність так званого шекспірівського питання. Зокрема те, що під цим іменем, за однією з гіпотез цього питання, ховається зовсім інша історична особа – оксфордський граф Едуард де Вер, який з 1593-ого року більше не публікував свої твори, тобто у той час, як Шекспір заявив про себе (це сталося в 1594 році). Учні переглядають відео «Одна історія. В. Шекспір – англійський поет, автор другої Біблії людства».

Після відео проводиться словникова робота перед опрацюванням тексту. Учитель англійської мови задає учням завдання, яке полягає у тому, що учні мають прочитати розміщений на слайді в презентації невеликий текст англійською мовою, який повідомляє біографію письменника; після цього слухачі мають перекласти його українською мовою. Після того, як учні ознайомилися з цим текстом та опрацювали його, вони відповідають на запитання вчителя. Учитель англійської мови збирає та перевіряє роботу учнів.

Викладач зарубіжної літератури повідомляє учням, що на цьому уроці вони познайомляться з трагедією «Гамлет», далі вчитель пояснює поняття «трагедія». Трагедія – це драматичний твір, що втілює непримиренний конфлікт між героями та закінчується смертю одного або декількох героїв.



Учні прослуховують повідомлення про історію створення трагедії В. Шекспір «Гамлет». Один учень розповідає про історію створення трагедії: основою сюжету цієї трагедії була скандинавська сага про данського принца Амлета, який жив у VIII столітті. Легенду про цього принца уперше записав данський літописець Саксон Грамматик наприкінці XII століття. П'єсу на цей сюжет склав Томас Кід (1558-1594), а Шекспір переробив її на початку VII століття, яка потім мала великий успіх. Учитель зарубіжної літератури пропонує учням згадати основних героїв трагедії та поєднати їх імена із соціальним статусом.

Лаерт	королева Данська
Фортинбрас	король Данський
Гертруда	принц Данський
Гамлет	друг Гамлета
Полоній	придворні
Клавдій	дочка Полонія
Розенкранц	син Полонія
Гільденстерн	принц Норвезький
Офелія	королівський радник
Гораціо	

Далі учні працюють над текстом трагедії. Учитель зарубіжної літератури проводить бесіду з учнями, задає їм питання стосовно сюжету твору:

- Ланцюг яких трагічних подій зображений у творі Шекспіра «Гамлет»? (Відповідь: Смерть царює у трагедії. Зав'язкою у творі є раптова смерть короля, у середині дії гине Полоній, Офелія, Розенкранц, Гільдестерн, а у кінці – королева Гертруда, Клавдій, Лаерт та й сам герой трагедії).
- Для чого, навіщо таке нагромадження смертей, трупів, атмосфера гниття? Яку відповідь дає сам Гамлет? (Відповідь: виною всьому є вік, що «розхитався»).

- Яким є настрій самої трагедії? (Відповідь: Данія готується до війни; дію у творі ми бачимо очима Гамлета, а він – нова людина у Ельсінорі, йому все здається чужим, все відштовхує; не може зрозуміти і прийняти раптову смерть батька, мати дуже швидко виходить заміж за рідного брата батька, герой підсвідомо відчуває віроломство, підступність);
- Починається драма приголомшливою подією. Якою саме? (Відповідь: поява Привида).
- Від кого про це дізнався Гамлет? (Відповідь: від свого друга Гораціо).
- Як розвиваються на цей момент стосунки Гамлета та короля і королеви? Наведіть цитати, прокоментуйте їх. (Учні читають англійською мовою та аналізують діалог Гамлета та короля. Відповідь: батько помер не від укусу змії, як було оголошено у королівстві, а від отрути, яку влив у вухо королю Клавдій, коли той спав у саду. Привид закликає принца до помсти, але просить його пощадити матір, яка не причетна до смерті чоловіка).
- Що вирішує Гамлет? (Відповідь: герой-мислитель, Гамлет розмірковує над тим, яка життєва позиція людини є благороднішою. Який вибір зробити: підкоритися ударам долі чи боротися, захищаючи свою гідність?).
- Що означають для Гамлета слова «Бути чи не бути?» (Відповідь: Ці слова можна розцінити, відповідно, як «жити» та «померти», але просто жити для героя недостатньо. Гамлет розуміє, що підкоритися долі – це теж для нього означає «не бути». «Бути» означає боротися, ризикувати, діяти).

Читання монологу мовою оригіналу. Вчитель зарубіжної літератури повідомляє учням, що монолог Гамлета – це композиційний центр трагедії, за своєю тематикою цей монолог не пов'язаний із сюжетною лінією. Гамлет з'являється перед нами як доросла та мисляча людина, яка намагається

вирішити основні питання: Як ставитися до зла, а також питання життя та смерті. Вчитель запитує учнів:

- Чому Гамлет у монологі «Бути чи не бути?» не приймає остаточного рішення? (Відповідь: він ще не впевнений у провині Клавдія).
- Як ви вважаєте, чому п'єса, яку ставили у королівському замку, дістала назву «Мишоловка»? (Відповідь: Гамлет поставив пастку для Клавдія і чекав, чи не потрапить він у неї, як мишка до мишоловки. Видавши себе, король дав би принцу підстави для помсти).
- Чи виправдала п'єса свою назву? (Відповідь: так, бо Клавдій був настільки стурбований виставою, що навіть не зміг додивитися її до кінця і вийшов геть. Сумнівів не залишилося: слова Привида були правдою).

Учні читають англійською мовою та аналізують монолог Клавдія.

Відповідаючи на такі запитання:

- Чи змальовує Шекспір Клавдія як злодія? (Відповідь: Клавдій – убивця, але він потерпає через муки совісті, страждає, хоча розкаятися остаточно не може).
- Що думає про свій злочин Клавдій? Пригадайте «прокляття перше й найдревніше». (Відповідь: біблійна легенда про Каїна й Авеля).
- Чому Клавдій хоче і не може молитися? (Відповідь: Клавдій відчуває страшну провину і хоче очиститися за допомогою молитви, сподівається на прощення, але сам розуміє, що не розкається, бо не може відмовитися від того, чим заволодів завдяки вбивству, – влади і королеви).

На останок, учні аналізують діалог Гамлета зі своєю матір'ю Гертрудою, відповідаючи на такі питання:

- Чи досяг своєї мети Гамлет під час розмови з матір'ю? (Так, він висловив усі свої почуття до матері, і вона, страждаючи, зрозуміла його:

«О годі, сину!

Звернув мені ти очі вглиб душі:

У ній тепер я чорні плями бачу,

Яких нічим не вивести».

- Які проблеми порушує Шекспір у своїй трагедії? (Відповідь: проблеми влади й тиранії, життя і смерті, справжньої та фальшивої дружби, величі й ницості людини, обов'язку й честі, вірності і зради, кохання, моралі, мистецтва, проблема методів боротьби зі злом тощо).
- Чи вирішує фінальна сцена конфлікт Гамлета? (Відповідь: Особисту помсту герой здійснив, проте Гамлет не вирішив основного завдання – змінити суспільство, хоча він його розхитав, він залишає нову думку, погляд тим, хто залишився жити).

Далі відбувається передостанній етап уроку – рефлексія. Учитель зарубіжної літератури пропонує учням провести роботу над епіграфом (у вигляді бесіди). Епіграфом до інтегрованого уроку є слова Ф. Достоєвського: «Шекспір – це пророк, посланий Богом, щоб просвітити нам таємницю про людину, про душу людську». Потім вчитель задає учням таке запитання:

- Що можна сказати про Шекспіра як про людину, виходячи із цих слів?

Заключним етапом інтегрованого уроку із зарубіжної літератури та англійської мови є оцінювання, підбиття підсумків. Учитель англійської мови дякує учням за їхню увагу (доцільно це зробити англійською мовою). Учитель зарубіжної літератури зазначає, що творчість В. Шекспіра є вічною й вона завжди буде актуальною в усі часи, кожне покоління молодих людей будуть із захопленням читати його твори.

Домашнє завдання: Вчитель зарубіжної літератури задає учням підготувати аналіз головних героїв трагедії Шекспіра «Гамлет» або підготувати повідомлення «Вільям Шекспір і Україна» (на вибір).

Отже, розробка і проведення інтегрованого бінарного уроку із зарубіжної літератури та іноземної мови (англійської) вимагає від учителів-медіаторів та учнів, що будуть брати участь у цьому уроці, скрупульозної підготовки, лише від учителів – ґрунтовних методичних знань та навичок,

широкої обізнаності з теми заняття, активності, красномовства та навіть артистизму.

## Висновки до розділу 2

Розділ другий магістерської роботи має практично-дидактичний характер. У ньому, відповідно до чинної «Програми із зарубіжної літератури» для середніх загальноосвітніх закладів освіти України, подаються та аналізуються різні варіанти інтегрованих уроків: бінарний інтегрований урок із зарубіжної літератури та всесвітньої історії для 10 класу (тема: «Найяскравіша постать нового часу. (Наполеон та наполеонізм)»); тріадний інтегрований урок із зарубіжної літератури, української літератури та історії України для 9 класу (тема: «Порівняльна характеристика образу Мазепи в поемах Джорджа Байрона «Мазепа», Олександра Пушкін «Полтава» і Володимира Сосюри «Мазепа»); бінарний інтегрований урок із зарубіжної літератури та англійської мови для 10 класу (тема: «В. Шекспір – геніальний англійський драматург доби Відродження. Трагедія В. Шекспіра «Гамлет».

У першому плані-конспекті на тему «Наполеон та наполеонізм» вчитель зарубіжної літератури робить висновки про те, яким чином поняття «наполеонізм» відобразилося у художніх творах, зокрема у таких творах, як «Червоне і Чорне» Стендаля та «Злочин і Кара» Ф. Достоєвського. Урок пропонується проводити у форматі колективного дослідження; використовуються прийоми поділу на групи, підготовка доповідей, обговорення, психологічний портрет, інсценізація, прийом кластерів тощо. Комплекс цих методичних прийомів зорієнтований на загальну мету інтегрованого уроку – формування предметних компетентностей із зарубіжної літератури та всесвітньої історії.

За кількістю інтегрованих компонентів (навчальних дисциплін) інтегровані спарені уроки можемо поділити на типи: 1) бінарний інтегрований урок, у межах якого поєднується матеріал двох навчальних дисциплін; 2) полідисциплінарний інтегрований урок, у рамках якого відбувається інтеграція і поєднання матеріалу з цілого комплексу дисциплін.

Полідисциплінарний тріадний інтегрований урок є більш складним із структурного погляду, проте дає можливість учням під керівництвом учителів самостійно зіставити образ однієї історичної особистості – українського гетьмана І. Мазепи у трьох національних літературах – англійській, українській та російській. Арсенал методичних прийомів та різних видів колективної та індивідуальної роботи, зокрема прийоми колективного заповнення порівняльної таблиці, коло Вейна, декламація учнями уривків з поезій, прийом «Дерево бажань» тощо, гарантує досягнення навчального та виховного ефекту.

Для дисциплін філологічного циклу результативною буде інтеграція літературознавства та лінгвістики, що може бути втілена в інтегрований бінарний урок із зарубіжної літератури та іноземної мови. Складність такого уроку полягає в тому, що учителі-предметники мають використовувати як літературознавчі, так і лінгвістичні методи та прийоми, урізноманітнюючи їх різними прийомами дидактики.

## ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Отже, у даній дипломній роботі була розглянута така тема: «Потенціал інтегрованих уроків гуманітарного циклу у викладанні літератури в середній школі».

У першому розділі було розглянуто теорію та методика проведення інтегрованих (спарених уроків) гуманітарного циклу у викладанні літератури в середній школі. Зокрема, було визначено позитивні та негативні риси інтегрованих уроків гуманітарного циклу у викладанні літератури в середній школі.

Можна зробити висновок про те, що позитивними сторонами інтегрованих уроків є: 1) отримання учнями знань, інформації з різних навчальних дисциплін; 2) заохочення учнів до пізнавальної діяльності; 3) узагальнення учнями вже набутих знань.

Негативною стороною інтегрованих уроків є те, що такі уроки дуже швидко стомлюють учнів, унаслідок чого вони не встигають закріпити новий матеріал.

Проаналізувавши місце і навчальний потенціал інтегрованих уроків, можна зробити висновки про те, що їх можна проводити онлайн та офлайн, тобто у змішаному форматі, що дуже зручно під час епідемій. Також інтегровані уроки полегшують працю вчителів, адже вчитель має більше вільного часу для інших потреб.

Проаналізувавши методика проведення інтегрованих спарених уроків із зарубіжної та інших дисциплін гуманітарного циклу, можна зробити висновки про те, що рекомендовано передбачити такі етапи: 1) знайомство учнів з біографією автора; 2) коментування твору чи певних уривків; 3) визначення фабули та сюжету твору; 4) характеристика головних та другорядних героїв твору; 5) проведення аналізу твору за певним алгоритмом; 6) проведення підготовки до письмової роботи за темою уроку; 7) бесіда з позакласного читання.



У другому розділі було розглянуто питання реалізації міждисциплінарних зв'язків на інтегрованому уроці із зарубіжної літератури та інших дисциплін гуманітарного циклу. Саме міждисциплінарні зв'язки, які активно формуються в процесі інтегрованого навчання, виконують виховну, розвивальну і детермінувальну функції, адже підвищують продуктивність роботи людської психіки, а отже, стимулюють творчу активність і мозкову діяльність учнів.

У практичній частині магістерської роботи було розглянуто та проаналізовано конспекти трьох інтегрованих уроків з дисциплін гуманітарного циклу, центральною дисципліною яких виступає зарубіжна література: 1) конспект інтегрованого уроку із зарубіжної та всесвітньої історії (10 клас) на тему: «Найяскравіша постать Нового часу ( Наполеон та наполеонізм)»; 2) конспект інтегрованого уроку із зарубіжної літератури, української літератури та історії (9 клас) на тему: «Порівняльна характеристика образу Мазепи в поемах Дж. Байрона «Мазепа», О. Пушкіна «Полтава», В. Сосюри «Мазепа»; 3) конспект інтегрованого уроку «В. Шекспір – геніальний англійський драматург доби Відродження. Трагедія В. Шекспіра «Гамлет».

Отже, інтегрований урок як різновид спареного уроку є сучасним і дієвим способом формування міждисциплінарних зв'язків і як наслідок – цілісної інтелектуальної картини світу учнівської молоді, розвитку образного мислення школярів, виховання їхньої естетики почуттів. На інтегрованому уроці учні мають зацікавитися предметом вивчення, отримати позитивні емоції та естетичне задоволення, навчитися грамотно формулювати власну думку і цілеспрямовано набувати читацької культури.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балабуха К. В. Підготовка майбутніх учителів іноземної мови до навчання старшокласників фразеології : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.02. Одеса, 2007. 199 с.
2. Бандура О. М. Міжпредметні зв'язки в процесі вивчення української літератури. Київ : Радянська школа, 1984. 166 с.
2. Беляева А. С. Использование внутрипредметных и межпредметных связей для специальных целей при изучении иностранного языка. *Стратегії та методики навчання мовам для спеціальних цілей*. Київ, 1997. 243 с.
3. Бех І. Інтеграція як освітня перспектива. *Початкова школа*. 2002. № 5. С. 5–6.
4. Беленький Г. И. Теория литературы в средней школе. Москва : Просвещение, 1976. 222 с.
5. Бугайко Т. Ф. Бугайко Ф. Ф. Навчання і виховання заслуоами літератури. Київ : Радянська школа, 1973. 176 с.
6. Волошина Н. Й. Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури. Київ : Радянська школа, 1985. 102 с.
7. Гаврилов П. Т. Оглядові теми на уроках української літератури в старших класах. Київ : Радянська школа, 1980. 128 с.
8. Глухова Г. К. Позакласна робота як засіб підвищення ефективності уроку. Київ : Радянська школа, 1983. 119 с.
9. Гончаренко С. У. Зміст освіти і її гуманітаризації. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи* / За ред. І. Я Зязюна. Київ, 2000. С. 68–76.
10. Градовський А. В. Компаративний аналіз у системі шкільного курсу: методологія і методика. Черкаси : Брама, 2003. 342 с.
11. Жабицкая Л. Г. Восприятие художественной литературы и личность. Литературное развитие в юности. Кишинёв : Штеница, 1974. 134 с.
12. Захарук Д. В. Ігри з літератури. Київ Радянська школа, 1970. 224 с.

13. Іванчук М. Інтегрований урок як специфічна форма організації навчання. *Початкова школа*. 2004. № 5. С.10–13.
14. І вічна таїна слова: вивчення великого епічного твору. Київ : Радянська школа, 1990. 203 с.
15. Ільченко В. Р. Інтеграція змісту освіти та сучасні проблеми актуальні для загальноосвітньої школи. *Імідж сучасного педагога*. 2002. № 2 (21). С. 14–17.
16. Інтегровані уроки: від теорії до практики. 2018. URL: <http://osvitanova.com.ua/posts/1776-intehrovani-uroky-vid-teorii-do-praktyky>. – (17.11.2021).
17. Капська А. Й. Як навчити учнів виразно читати. Київ : Радянська школа, 1978. 208 с.
18. Карпюк Олена. Англійська мова. 2017. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/948-students-book-english-9-oksana-karpyuk.html>. – (22.11.2021).
19. Карпюк Олена. Методичний посібник для вчителя до підручника «Англійська мова» для 9 класу. 2017. URL: <https://www.libra-terra.com.ua/catalog/metodychni-rekomendatsii-dlia-vchytelia-do-pidruchnyka-anhlijska-mova-dlia-9-klasu/>. – (22.11.2021).
20. Ковбасенко Ю. І., Ковбасенко Л. В. Зарубіжна література 8 клас. 2016. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/868-zarubizhna-8-kovbasenko-nova-programa.html>. – (28.10.2021).
21. Колодько Т. М. Формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах : дисертація ... кандидата пед. наук : 13.00.04. Київ, 2005. 192 с.
22. Коржупова А. П. Наочність на уроках української літератури. Київ : Радянська школа, 1965. 128 с.
23. Кудряшов Н. И. Взаимосвязь методов обучения на уроках литературы. Москва : Просвещение, 1981. 190 с.

24. Куліченко Л.А. Інтегровані уроки як один із засобів підвищення активності учнів на уроках. *Таврійський вісник освіти*. 2012. №1 (37). С. 250–254.
25. Маримонська Л. А. Прийоми роботи з англomовним художнім текстом в 11 класі загальноосвітнього навчального закладу. URL: <https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodnaosvita/vupysku/14/statti/marimonska.htm>.
26. Машенко Н. М. Слово, музика, образ. Київ : Радянська школа, 1982. 96 с.
27. Мирошниченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах. Київ : Ленвіт, 2000. 234 с.
28. Міністерство освіти і науки. Зарубіжна література програма для загальноосвітніх навчальних закладів 5-9 класи [Електронний ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalniprogrami-5-9-klas>. – (24.09.2021).
29. Наливайко Д. С. Література в системі мистецтва як галузь компаративістики. *Слово і Час*. 2003. № 5-6.
30. Нікуліна Ф. Інтегральна технологія: основні ідеї та структура. *Завуч (Перше вересня)*. 2000. № 23-24. С.10.
31. Павлова О. Д. Особливості та закономірності формування інтегрованих знань у учнів. *Інтеграція знань з предметів природничо-математичного циклу: проблеми та шляхи їх вирішення*. Черкаси, 2012. С. 12-14.
32. Паращич В. В. Уроки світової літератури. 5 клас. I семестр. Харків : Основа, 2013. – 189 с.
33. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навчальний посібник. Київ : Ленвіт, 2000. 384 с.
34. Пасічник Є. А. Українська література в школі. Київ : Радянська школа, 1983. 318 с.

35. Пелипейко І. А. Вивчення ліричних творів у 8-10 класах. Київ : Радянська школа, 1982 . 141 с.
36. Підліткова література: український стрибок та європейський стандарт. 2015. URL: <http://litakcent.com/2015/12/01/pidlitkova-literatura-ukrajinskyj-strybok-ta-jevropejskyj-standart/>. – (23.10.2021).
37. Понасенкова С. В. Обдаровані діти: формування та розвиток здібностей (психологічний аспект). *Проблеми виховання*. 2003. №2. С.21-35.
39. Пультер С. О. Взаємозв'язок у викладанні української і російської літератур. Київ : Радянська школа, 1982. 88 с.
40. Римшина Т. В. Інтеграція на уроках зарубіжної літератури у контексті стратегії сталого розвитку. Дніпро, 2017. 37 с. URL: <https://ru.calameo.com/read/0052368456955b81cec92>. – (28.09.2021).
41. Савченко О. Я. Сучасний урок у початкових класах. Київ: Магістр-S, 1991. 256 с.
42. Самарук Н. М. Теоретичні аспекти міжпредметності. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки : зб. наук. пр.* Харків, 2009. Вип. 14. С. 178–186.
43. Сафонова Н. М. Виховання навичок аналізу прозового твору. Київ : Радянська школа, 1967. 156 с.
44. Семещук В. Альтернативні методи використання міжпредметних зв'язків на заняттях. *Освіта. Технікуми. Коледжі*. 2004. № 1 (7). С. 40–44.
45. Синиця І. О. Педагогічний такт і майстерність учителя. Київ : Радянська школа, 1981. 319 с.
46. Степанишин Б. І. Викладання української літератури в школі. Київ : Проза, 1995. 254 с.
47. Таирова-Яковлева Т. Г. Иван Мазепа. Хроника православного шляхтича. Київ : Laugus, 2021. 104 с.
48. Телехова О. П. Вивчення теорії літератури в школі. Харків : Гриф, 2009. 175 с.

49. Типова освітня програма. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/tipovi-osvitni-programi-dlya-2-11-klasiv>. – (18.11.2021).
50. Ткаченко Л. І. Креативність і творчість: сучасний контент. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 9–10. С. 32–35.
51. Фіцула М. М. Педагогіка : навчальний посібник для студ. вищ. пед. закладів освіти. Київ: Академія, 2000. 544 с.
52. Шкільна програма із зарубіжної літератури. 5-11 класи. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/school-zl/?klas=7>. – (28.09.2021).
53. Diane Larsen-Freeman. Language Teaching Methods. 1990. URL: [https://americanenglish.state.gov/files/ae/resource\\_files/language\\_teaching\\_methods\\_teachers\\_handbook.pdf](https://americanenglish.state.gov/files/ae/resource_files/language_teaching_methods_teachers_handbook.pdf).
54. Jianying Miao. Extracurricular Reading of College Students Based on Statistics. 2012. URL: [https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-642-34041-3\\_25](https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-642-34041-3_25).
55. Maximilian Pfof, Tobias Dörfler and Cordula Artelt. Students' Extracurricular Reading Behavior and the Development of Vocabulary and Reading Comprehension. 2013. URL: [https://www.uni-bamberg.de/fileadmin/uni/fakultaeten/ppp\\_lehrstuehle/bildungsforschung/Publikationen/Artelt/Pfof Doerfler Artelt Students Extracurricular.pdf](https://www.uni-bamberg.de/fileadmin/uni/fakultaeten/ppp_lehrstuehle/bildungsforschung/Publikationen/Artelt/Pfof Doerfler Artelt Students Extracurricular.pdf).
56. Mir Abdullah Miri. Integrating Writing Activities in the English Department Literature Courses at an Afghan University. 2016. URL: <https://knowledge.library.iup.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2260&context=etd>.
57. Murat Hişmanoğlu. Teaching English Through Literature. 2013. URL: <https://www.unibamberg.de/fileadmin/uni/fakultaeten/ppplehrstuehle/bildungsforschung/Publikationen/Artelt/Pfof Doerfler Artelt Students Extracurricular.pdf>.
58. Pradeep Kumar Debata. Integrating Language and Literature in English Teaching a Critical Study. 2018. URL: <https://www.researchgate.net/publication/280314707>

59. Teresa Cremin, Joan Swann. School Librarians as Leaders of Extracurricular Reading Groups. 2018. URL: [https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-6300-899-0\\_9](https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-6300-899-0_9).

60. Velykodna A. I., Nazarenko O. V. Extracurricular reading as a tool of development of pupils' creative abilities. 2019. URL: [http://ktpam.kpi.ua/sites/default/files/Zbirka\\_Lydynda\\_2019.pdf](http://ktpam.kpi.ua/sites/default/files/Zbirka_Lydynda_2019.pdf).

61. Yves Reuter. Taking account of extracurricular literacy practices: problems and stakes. 2013. URL: <https://journals.openedition.org/reperes/511>.

### **СПИСОК ДОВІДКОВИХ ДЖЕРЕЛ**

62. Академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua>. – (18.04.21).

63. Портал української мови та культури. Словник/ URL: <https://www.slovnyk.ua>. – (18.04.21).

64. Словник української мови. URL: <http://test.ulif.org.ua:8000/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>. – (18.04.21).

65. Укрліт. URL: <http://ukrlit.org/slovnyk>. – (18.04.21).

## ДОДАТКИ

### Додаток А. Конспект інтегрованого уроку із зарубіжної літератури та всесвітньої історії (10 клас)

**Тема:** Найяскравіша постать Нового часу. (Наполеон та наполеонізм).

**Мета:** формування предметних компетентностей:

**(із всесвітньої історії):** показати учням найяскравішу постать Нового часу – Наполеона Бонапарта – геніального полководця, політика, реформатора та просто мудрої людини; його прогресивну діяльність у Франції, вплив на свідомість багатьох поколінь;

**(із зарубіжної літератури):** на основі художніх творів – Стендаля «Червоне і чорне», Ф. Достоєвського «Злочин і кара», Ж. Бенцоні «Маріанна. Зірка для Наполеона», М. Галло «Наполеон», О. Пушкіна «Євгеній Онегін» допомогти учням розібратися у витоках культу Наполеона, охарактеризувати твори; розвивати словниковий запас старшокласників, навички зв'язного мовлення, критичне мислення;

**формування ключових компетентностей:** *уміння вчитися:* активізувати пізнавальну діяльність та критичне мислення учнів; *комунікативної:* формувати навички спілкування в колективі та толерантного ведення дискусії; *інформаційної:* формувати вміння визначати деталі в тексті;

розвивати навички роботи з книгою, ІКТ; *загальнокультурної:* виховувати естетичний смак та читацькі інтереси учнів; розширювати кругозір школярів.

**Тип уроку:** бінарно-інтегрований урок узагальнення та систематизації знань (урок-дискусія).

**Міжпредметні зв'язки:** всесвітня історія, зарубіжна література, естетика, мистецтво, музична культура.



**Комплекс використаних методів:** проблемний, частково-пошуковий, дослідницький.

**Підготовка до уроку:** клас ділиться на три групи за два тижні до проведення уроку і працює над дослідженням матеріалу з теми:

1) **історики** (досліджують біографію та політичну діяльність Наполеона; опрацьовують Цивільний, Кримінальний кодекс Наполеона та впроваджені ним реформи);

2) **літературознавці** (працюють з літературними творами; підбирають цитатний матеріал, готують інсценізації);

3) **критики** (опрацьовують вислови та цитати Наполеона, готуються до дискусії з істориками та літературознавцями).

**Обладнання:** портрети Наполеона, його рідних, оточення; портрети видатних письменників; музичні твори Бетховена, Паїзієлло, Вівальді; виставка книг про Наполеона, мультимедійна презентація «Наполеон і наполеонізм», відеоряд «Життя і діяльність Наполеона»; плакати з висловами Наполеона, інсценізації (костюми для акторів, предмети інтер'єру XVIII століття), мистецька палітра, подарункові буклети, торт «Наполеон».

Геніальні люди - це метеорити,  
покликані згоріти,  
щоб освітити своє століття.

*Наполеон Бонапарт*

Успіх – ось що створює великих людей.

*Наполеон Бонапарт*

### **Хід уроку**

#### **I. Організаційний момент.**

#### **II. Мотивація навчальної діяльності:**

(На фоні музики Антоніо Вівальді вірш А. С. Бухова «Два Наполеона»  
виконує учень 10 класу) (Сл 1-4.)

### **Два Наполеона**

3

Да, были два Наполеона:  
Один из книг, с гравюр и карт.  
Такая важная персона.  
Другой был просто - Бонапарт.

Один с фигурой исполина.  
Со страхом смерти не знаком.  
Другого била Жозефина  
В минуты ссоры башмаком.

Один, смотря на пирамиды,  
Вещал о сорока веках.  
Другой к артисткам нес обиды  
И оставался в дураках.

Мне тот, другой, всегда милее.  
Простой, обычный буржуа,  
Стихийный раб пустой идеи,  
Артист на чуждом амплуа.

Я не кощунствую: бороться  
Со всей историей не мне...  
Такого, верю, полководца  
Не будет ни в одной стране.

Наполеон был наготове  
Всесильной логикой штыка  
По грудам тел и лужам крови  
Всего достичь наверняка.

Ему без долгих размышлений  
Авторитетов разных тьма  
Прижгла ко лбу печатью "гений"  
Взамен позорного клейма...

Но тот, другой, всегда с иголки  
Одетый в новенький мундир,  
В традиционной треуголке,  
Незрелых школьников кумир,

Мне и милей, и ближе втрое,  
И рад я ставить всем в пример,  
Как может выбиться в герои  
Артиллерийский офицер.

### **Оголошення теми і мети уроку. (Сл. 5)**

*Вчитель зарубіжної літератури:* Вивчивши твори Стендаля і Достоевського, ми познайомилися з таким явищем, як наполеонізм. Сьогодні ми використаємо свої знання із всесвітньої історії та зарубіжної літератури і поговоримо докладніше про самого Наполеона, його вплив на свідомість цілих поколінь, з'ясуємо: наполеонізм – це позитивне чи негативне явище в історії людства ?

### **III. Актуалізація знань.**

**Вчитель зарубіжної літератури:** «Короткий мундир полковника гвардійських стрілків, високі чоботи зі срібними пряжками. На білих кашемірових штанах видно чорнильні плями та сліди від пера. Червона стрічка Почесного Легіону перетинає білий жилет. Короткі пасма волосся, що прилипли до лоба, - свідок наполегливої праці...»

**Вчитель історії:** (Сл.6) Наполеон... Видатний полководець дуже любив математику, читав книги з історії, географії, зачитувався сучасною та античною літературою. Захопивши владу, він проголосив себе імператором, зробив Францію провідною державою Європи і повністю реформував її державний устрій. Його централізована система управління збереглася до наших днів. Наполеон, що приборкав, як норовистого коня, революційну Францію, здавалося, не знав поразок, доки не пав жертвою власного честолюбства.

#### **IV. Організація сприйняття й осмислення нової інформації.**

**Інсценізація уривку з роману «Наполеон» Макса Галло** (заходять до зали Наполеон та Бетсі. Наполеон проводить Бетсі до крісла).

**Наполеон.** ...А решту ви вже знаєте, міс Бетсі. Коли англійський корабель, на який я піднявся, прибув у Плімут, я отримав повідомлення, що мені заборонено сходити на берег. Англія знехтувала всіма законами честі та назавжди заплямувала свій прапор. Англія порушила своє слово і з гостя перетворила на бранця, відправивши мене під домашній арешт на острів Святої Єлени.

**Бетсі.** Але краще бути на Святій Єлені, ніж в англійській в'язниці або в Росії.

**Наполеон.** Свята Єлена і є в'язниця. Ваша присутність – єдине, що допомагає мені з нею змиритися.

**Бетсі.** Так, ми стали справжніми друзями. Як згадаю, як я вас раніше боялася!.. Втім, це наша остання зустріч.

**Наполеон.** Знову ви за свої штучки. Вам мало того, що ви обпекли мені

пальці воском кілька днів тому? Ви – справжня англійка. Зла та підступна.

**Бетсі.** Мого батька відправляють в Лондон.

**Наполеон.** Гм... На прохання Гудсона Лоу, звичайно. Він робить усе, аби залишити мене на самоті, відправляє геть усіх, кого я люблю. Я знаю, чого він добивається: коли свідків не залишиться, він зробить свою чорну справу.

**Бетсі.** Яку «чорну справу»?! Губернатор – справжній віслук. Він занадто тупий, аби бути генієм, яким ви його вважаєте.

**Наполеон.** Він хоче вбити мене за допомогою отрути в малих дозах. Я не знаю, як це йому вдається, але я слабшаю з кожним днем. А по ночах у мене такі болі, що доводиться кусати простирadlo, щоб не кричати. Але в Лондон ви почуєте про мою смерть. Згадайте, що я розповів вам за останні три роки, коли ви з притаманною вам доброзичливістю навідували мене. Зіграйте роль посланця, розкажіть усім, що вони глибоко помилялися щодо мене. Я зовсім не страховисько. Імператорська корона менше зробила для моєї легенди, ніж терновий вінець, який дали мені англійці.

**Історик.** Наполеон Буонапарте (саме так початково звучало італійське прізвище Наполеона) народився 15 серпня 1769 р. в м. Аяччо на о. Корсика. Пройшовши навчання у французьких військових школах, юний Наполеон у 1785 р. став лейтенантом артилерії. (СЛ 7) Вирішальну роль у його кар'єрі зіграла Французька революція 1789 р. та наступні за нею події – війна з Європою, падіння монархії, та масова еміграція офіцерів-аристократів.

**Історик.** У ситуації, що склалася, армія республіки відчайдушно потребувала розумних офіцерів і просування по службі проходило набагато швидше, ніж у спокійні часи. До грудня 1793 р. 24-річний Наполеон, який уже прославився взяттям англійського Тулона, став бригадним генералом (Сл.8) (Відеоролик про військову кар'єру Наполеона)

**Вчитель зарубіжної літератури.** Відома французька письменниця Жульєтта Бенцоні в романі «Маріанна. Зірка Наполеона» так описала головного героя: «...Спираючись на камін, стояв чоловік нижчий від

середнього зросту, доволі огрядний, але не гладкий. Руки і ноги були невеликі та витончені, а обличчя просто зачаровувало. Кольору світлої слонової кості, воно вражало класичною красою римської статуї. Коротке волосся, чорне та рівне, спадало пасмами на лоб, відтіняючи глибоко посаджені сіро-блакитні очі. Пронизливий погляд тяжко було витримати».

**Історик.** (Сл.9) По-справжньому доля посміхнулася Наполеонові двома роками пізніше, коли в Парижі спалахнув роялістський бунт. Отримавши під своє командування міське військо, Наполеон оточив бунтарів та під загрозою гармат змусив їх здатися. У нагороду за спасіння Директорія призначила його командувачем французької армії, яка воювала в Італії з австрійцями.

**Літературознавець.** Перший італійський похід Наполеона (1796-1797) здивував сучасників. Бонапарт звернувся до своєї 30-тисячної армії зі словами: «Ви голодні та напівроздягнені. Я приведу вас на найкращі родючі рівнини у світі. Перед вами лежать великі міста та багаті провінції. Там ми знайдемо честь, славу та багатство».

**Історик.** Блискуче маневруючи легкою на підйом республіканською армією, молодий генерал блискавичними кидками обходив противників та наносив їм удари в найуразливіших місцях – Лоді, Арколі, Ріволі... Незважаючи на чисельну перевагу, австрійці зазнавали однієї поразки за другою і, нарешті, були змушені укласти мир.

**Літературознавець.** Пізніше в «Щоденнику о. Св. Єлени» Наполеон писав: «Вандельєр і навіть Монтеното не змушували ще мене дивитися на себе як на незвичайну людину. Тільки після Лоді у мене з'явилась думка, що я міг би стати вирішальною постаттю на нашій політичній арені. Перша іскра честолюбства з'явилась саме тоді».

**Літературознавець.** Кожна доба має неповторне обличчя. Час розставляє акценти, змінює людину та її світогляд. І те, що сьогодні здається нам важливим, два-три століття тому було другорядним. Однак деякі проблеми лишаються вічними, і людство намагається розв'язати їх майже

упродовж усієї історії. Спробуємо подивитися на минуле очима французького письменника Стендаля.

**Літературознавець.** (Сл.10) 23 січня 1783 р. у Греноблі, на півдні Франції, народився Марі Анрі Бейль, відомий під псевдонімом Стендаль. У 1880 році майбутній письменник стає вахмістром, а потім сублейтенантом 6-го драгунського полку і бере участь у наполеонівському поході в Італію. Два роки прослужив Стендаль у Мілані. Італія назавжди лишилася для нього найкращою країною світу.

**Літературознавець.** Виходячи з тези, що мистецтво за своєю природою є соціальним і слугує суспільним цілям, Стендаль пише роман-дослідження «Червоне і чорне», у якому створює панорамну картину суспільного життя Франції часів Реставрації, зображує представників різних верств населення, розкриває основні політичні та моральні конфлікти, спрямовуючи свій твір проти тиранії державної влади та релігії, привілеїв від народження й багатства. Отже, письменник намагається розповісти не лише про сучасну йому дійсність, а й підштовхнути суспільство до позитивних змін.

**Літературознавець.** (Сл.11) Головний герой роману «Червоне і чорне» - Жульєн Сорель, юнак, який прагне посісти помітне місце в суспільстві. Його розраджує думка, що Бонапарт, нікому не відомий лейтенант, став імператором і повелителем половини світу лише завдяки своїй шпазі.

**Вчитель зарубіжної літератури.** Наполеонізм «перехворіло» не одне покоління. Чим приваблювала молодь постать Наполеона, у чому коріння культу Наполеона?

**Літературознавець.** Дати відповідь на ці запитання нам допоможуть рядки роману Стендаля «Червоне і чорне»: «Коли Бонапарт примусив говорити про себе, Франція боялася іноземної навали; військові доблесті були необхідні, і вони були в моді. А тепер священик у сорок років одержує платню в сто тисяч франків, тобто втричі більше, ніж уславлені генерали Наполеона. Священикам потрібні люди, що допомагали б їм. Ось і цей

мировий суддя, така світла голова, такий раніше чесний старий, – а від страху не догодити тридцятилітньому вікарієві ганьбить себе».

**Критик.** Відсутність перспектив чесним шляхом досягти успіху в житті зумовлює обґрунтований протест, унаслідок чого людина часто зважується на обман і злочин.

**Літературознавець.** (Сл.12) «Чому б одній із них не покохати його, як покохала Бонапарта, коли він ще був бідним, пані де Богарне? Упродовж багатьох років у житті Жульєна не було, здається, жодної хвилини, коли б він не повторював собі, що Бонапарт, нікому не відомий бідний лейтенант, зробився володарем світу за допомогою тільки своєї шпаги».

**Критик.** Бідному, невідомому властиво мріяти про багатство і славу, до того ж чим бідніша людина, тим багатшою вона мріє стати. І якщо є людина, у якої така мрія здійснилась, то її життя здається рецептом життя.

**Літературознавець.** «Деякі речі, що їх сказав Наполеон про жінок, його міркування про вартість романів, які були модні за тих часів, тепер уперше навели Жульєна на думки, які в його ровесників з'явилися б уже давно».

**Критик.** Якщо кумир створено то він, іноді підсвідомо для людини, стає порадиником майже в усіх життєвих ситуаціях.

**Літературознавець.** «Така доля була в Наполеона; чи не судилася вона йому?».

**Критик.** Тривале наслідування або поклоніння взірцеві рано чи пізно призводить до того, що людина сама бажає стати цим взірцем.

**Літературознавець.** «Розмірковуючи про перемоги Наполеона, він якось по-новому глянув і на свою перемогу: «Так, я виграв бій, але треба скористатися зі своєї перемоги, треба принизити гордість цього зарозумілого дворянина, поки він відступає. Так діяв Наполеон».

**Критик.** Логічний наслідок поклоніння кумирові – виправдання власних вчинків фразою: «Він зробив би так само», незалежно від того, чи є для цього підстави.



**Літературознавець.** «Справді можна сказати, що Наполеона сам Бог послав молодим французам! Хто нам його замінить? Що робитимуть без нього всі ті бідолахи, навіть багатші, ніж я, в яких кілька екю на освіту, але не вистачає грошей, щоб купити замість себе рекрута і з 20 років пробивати собі дорогу в життя? І що б ми не робили, цей фатальний спогад завжди буде переслідувати нас, ніколи ми не будемо щасливі».

**Критик.** Розуміючи неможливість здійснити свою мрію стати великим, коли життя і час диктують свої закони, можна впасти в розпач і розчарування.

**Вчитель зарубіжної літератури.** Один з відомих російських класиків писав: «Жульєн Сорель Стендаля – родоначальник усіх «героїв», які починали жити, сподіваючись, що високий інтелектуальний розвиток забезпечує їм відповідно високу соціальну позицію, забезпечує їм свободу думки та волі».

**Вчитель історії.** (Сл.13) Зрозумівши після повернення у Францію, що Директорія розгубила всіх прибічників, Наполеон вирішив, що настав його зірковий час, і 18 брюмера (9 листопада) 1799 р. здійснив державний переворот. Поспіхом складена та затверджена плебісцитом конституція заснувала нову форму правління – консульство, - а її уряд очолили три консули. Однак, по суті, вся влада перейшла до рук першого консула Наполеона Бонапарта, чому сприяла отримана в 1800 р. перемога над австрійцями при Маренго. Військові успіхи французів змусили австрійців визнати кордон Франції по лівому берегу Рейна та «дочірні республіки» в Нідерландах, Швейцарії та Італії.

**Вчитель історії.** Наполеон, прагнучи світового панування, на власний розсуд перекроював карту Європи. До 1811 р. на її території виникла імперія Наполеона, населення якої становило 44 млн людей. Приєднані і союзні держави повинні були брати участь у війнах Наполеона, приєднатися до континентальної блокади Великобританії.

**Робота з картою історичного атласу**

Пропоную вам розглянути карту історичного атласу «Європа 1791–1799 рр. Війни наполеонівської Франції» і відповісти на запитання.

1. Назвіть території, які були приєднані до Франції протягом 1795-1811 рр. (Сл.14) (учні працюють з картою).

2. Покажіть країни, які були залежні від Франції.

**Вчитель історії.** У Бельгії, Італійських королівствах, Герцогстві Варшавському був запроваджений Французький цивільний кодекс.

**Історик.** (Сл.15) Ставши повноправним диктатором, Наполеон докорінно змінив державний устрій країни, а чимало з його нововведень діють і донині. Він створив міцний централізований апарат, заснував національний банк, провів податкову реформу, запровадив новий громадянський (цивільний) кодекс і нову систему освіти. Але всі ці масштабні діяння служили зміцненню центральної влади, представляючи собою відхід від принципів революції. Наприклад, жінки знову були обмежені у правах.

**Історик.** Поверненням до традиційних цінностей став і укладений у 1801р. конкордат (угода) з Ватиканом. Католицизм був проголошений «релігією більшості французів», однак церква перейшла під контроль держави.

**Історик.** Ці та інші заходи змусили противників Наполеона оголосити його зрадником Революції, хоча він вважав себе вірним послідовником її ідей. Істина у тому, що він зумів закріпити деякі революційні завоювання (право власності, рівність перед законом, рівність можливостей), але рішуче відмежувався від принципу свободи.

**Історик.** Коли 1802 р. Наполеон уклав в Ам'єні мир з Англією, його популярність у народі досягла захмарних висот. Але недовіра між противниками збереглася, через рік війна розпалилася з новою силою, і Наполеон почав готуватися до вторгнення в Англію через Ла-Манш. (звучить музика Джовані Паїзіелі Сл.16) У 1804р. він проголосив себе імператором. На церемонії коронації звучала урочиста кантата Джовані Паїзіелі

(італійського музиканта), улюбленого композитора Наполеона і багатьох французів. Сл.17) Наполеон Бонапарт прийняв імператорську корону з рук папи Пія VII і, в свою чергу, поклав корону на голову імператриці Жозефіни.

**Вчитель зарубіжної літератури.** (Сл.18) Ось як описує Жозефіну Жульєтта Бенцоні: «Це була жінка з живим обличчям, розкішним волоссям кольору червоного дерева і великими очима креолки. Виняткова грація робила імператрицю істотою винятковою. Кохання до Наполеона читалося на її обличчі і у кожному погляді».

**Вчитель історії.** Неординарним Наполеоном захоплювався і німецький Вчитель історії. Неординарним Наполеоном захоплювався і німецький композитор Людвіг ван Бетховен. Уже в зрілому віці, на поч. ХІХ ст., Бетховен пише свої найвидатніші і найвідоміші твори. Один з них – Героїчна симфонія №3 - присвячена Наполеону. Та після його коронації автор знищив свою посвяту – ноти залишилися без змін.

**Історик.** Наполеон заснував нову спадкову аристократію з числа своїх вищих сановників. Новий плебісцит зберіг ілюзію наявності у Франції деяких свобод, чого не можна було сказати про іншу Європу, де замість скинутих династій Бонапарт призначив королями членів своєї сім'ї: (Сл.19) Жозеф Бонапарт – король Іспанії; Луї Бонапарт – король Голландії; Жером Бонапарт – король Вестфалії; Йоакім Мюрат та Кароліна Бонапарт – король і королева Неаполя.

**Вчитель зарубіжної літератури.** Опрацюйте цитати Наполеона. Складіть з них психологічний портрет французького імператора.

Риси записуються на стрічці «Наполеон імператор Франції»:

1. «Для того, щоб володіти світом, немає інших секретів, окрім того, щоб стати сильним: сила не знає ані помилок, ані ілюзій» (сильний).
2. «Домагайтеся успіху: я думаю про людей тільки за результатами їхніх дій» (успішний).

3. «Є два важелі, якими можна спонукати людей, - страх і особистий інтерес» (лідер, організатор, маніпулятор).

4. «Серце державної людини має знаходитися в її голові» (розумний).

5. «Якщо хочеш зберегти за собою хоч якусь перевагу, треба міняти воєнну тактику кожні 10 років» (здатний до еволюції, розвитку власних здібностей).

6. «Я більше боюся трьох газет, ніж ста тисяч багнетів» (боїться і поважає суспільну думку)

7. «Коли потрапляєте в незнайоме місто, не сумуйте, а вивчайте це місто: звідки ви знаєте, чи не доведеться вам його коли-небудь захоплювати» (далекоглядний)

8. «Я не боюся визнавати, що дуже багато воював, я будував величні плани, намагаючись забезпечити Франції панування над усім світом» (прибічник абсолютної влади, амбітний).

9. «Я буваю то лисицею, то левом. Увесь секрет управління полягає в тому, щоб знати, коли слід бути тим або іншим» (талановитий політик).

10. «Моїм принципом було тримати двері кар'єри відкритими для талантів, не питаючи в них доказів знатного походження» (цінує обдарованих людей).

11. «У рюкзаку кожного солдата лежить жезл маршала» (дає можливість людині реалізувати свої здібності).

**Психологічний портрет Наполеона** (складають учні після аналізу його цитат):

- сильний;
- цінує людей успішних;
- лідер, організатор, маніпулятор;
- у своїх вчинках керується розумом;
- здатний еволюціонувати, розвитку власних здібностей;
- боїться і поважає суспільну думку;
- далекоглядний;

- бажає абсолютної влади;
- тонкий політик;
- цінує обдарованих людей;
- дає можливість реалізації здібностей людини .

**Вчитель зарубіжної літератури.** Наполеон вперто йшов до своєї мети. У ньому бачили яскраву, видатну особистість, що зуміла довести усьому світу свою силу і велич. Його слава паморочила голову багатьом молодим людям і у Франції, і в Росії, і в інших країнах Європи. (Сл.20) О. Пушкін у своєму романі «Євгеній Онегін» так писав про своє покоління: «Все предрассудки истребля мы почитаем всех нулями и единицами себя... Мы все глядим в Наполеоны». Зазнав впливу Наполеона і російський письменник Ф. Достоевський. (Сл.21) Герой роману Достоевського «Злочин і кара» – молода людина 60-их років XIX ст., бідний студент Родіон Раскольников. Він мріє про знищення зла, про благо людей, про чесне та благородне життя. Водночас його захопила ідея стати «володарем долі», надлюдиною, якій усе дозволено. Тобто в ньому поєднуються дві особистості: перед нами такий тип людини, з якої можуть за тих чи інших умов вирости і визволитель, і тиран.

**Критик.** Раскольников постійно вводить у свої роздуми образ Наполеона та інших диктаторів, що дозволяє розглядати героя Достоевського як носія «наполеонівської» ідеї або навіть претендента на його місце. По-перше, образ Наполеона принципово відрізняється від тих образів «наполеонівського» складу, які відіграли велику роль в історії світової літератури. По-друге, у постаті Наполеона Раскольникова цікавить не специфічна сутність цього історичного діяча ( а тим більше його мета), а тільки сам момент безтрепетного переступання законів.

**Критик.** Поряд з Наполеоном Раскольников у своїх роздумах ставить постаті зовсім інших людей. Так, розмірковуючи над правом «надзвичайної» людини на «злочин», він говорить про Кеплера та про Ньютона; на думку Раскольникова, якби хтось з людей заважав би практичному здійсненню

їхнього наукового відкриття, то кожен з них «мав би право, та навіть був би зобов'язаний... усунути цих 10 чи 100 людей».

**Літературознавець.** Далі в романі читаємо: «Одним словом, я роблю висновок, що всі великі люди, тобто такі, що хоч трохи здатні сказати щось нове, мають, з веління особистості своєї, бути неодмінно злочинцями, - більшою чи меншою мірою...». «Що означає слово «зłodіяння»? Совість моя спокійна. Звичайно, я карний злочин вчинив, звичайно, порушив букву закону і пролив кров, ну то й беріть за буквою закону мою голову... і годі! Звичайно, в такому разі навіть і багато хто з благодійників людства, що не успадкували владу, а самі її прибрали, мали б накласти головою при перших же своїх кроках. Але ті люди перенесли свої вчинки, і через те вони праві, а я не переніс, отже, я й не мав права дозволити собі цей вчинок».

**Учитель зарубіжної літератури.** Що ж таке «наполеонізм»? Що означає це поняття? З'ясуємо за допомогою «кластерів»

**Приєм «кластер».** Завдання: Назвіть складові явища наполеонізму.

**Історик.** У 1805 р. Наполеон змушений був відкласти плани вторгнення в Англію, щоб дати відсіч англо-австро-російській коаліції. Під час військової компанії він оточив поблизу Ульма армію генерала Мака, змусив його здатися без опору, а через деякий час розгромив і російсько-австрійські війська поблизу Аустерліца. Росіяни квапливо відступили, а австрійці уклали принизливий мир. Тріумф Наполеона затьмарила лише перемога адмірала Нельсона над франко-іспанським флотом у битві біля мису Трафальгар, яка утвердила морське панування Англії та ліквідувала загрозу французького десанту.

**Історик.** Після тривалих коливань взялася за зброю Пруссія. Її колись непереможні війська були вщент розбиті в боях поблизу Єни й Ауерштедта (1806р.). З умовами принизливого миру, з частини польських земель, які дісталися пруссакам, було створено Велике герцогство Варшавське. У Берліні Наполеон підписав і перші декрети про континентальну блокаду,

намагаючись зламати Англію єдиним можливим способом – заборною ввезення англійських товарів на всю територію імперії.

*Історик.* На європейській арені залишався ще один непереможений ворог - Росія. Бій поблизу Прейсиш-Ейлау показав, що Наполеон зовсім не непереможний, однак у тому ж 1807 р. російська армія отримала солід прочуханку поблизу Фріланда, і на зустрічі в Тільзіті імператор Олександр не тільки уклав мир з Наполеоном, а й зробив різкий розворот, ставши його союзником...

*Історик.* Наполеон перебуває в зеніті слави та могутності. У битві поблизу Ваграма (1809р.) Австрія зазнала чергової поразки та скорилася Франції. Аби закріпити угоду, Наполеон розірвав шлюб із Жозефіною.

### **Інценізація «Бонапарт і Жозефіна»**

*Бонапарт.* Жозефіна! Ти - талісман, який мені подарувала доля, тільки тобі я зобов'язаний своїм возвеличенням.

*Жозефіна.* Так, мій Бонапарте, це дійсно доля. Бути біля тебе, чути, бачити тебе - щастя для мене. Але твоя рідня ненавидить мене. Вони бажають мені смерті і навіть не приховують цього.

*Бонапарт.* Жозефіна, твоє ім'я я повторюю перед кожною битвою. Молодшу й наївну жінку, я кохав би менше за тебе. Я зачарований тобою, тільки з тобою я можу говорити про все на світі, від воєнних планів до інтриг при дворі.

*Жозефіна.* Я звикла до твоїх постійних від'їздів, війн, великої політики й до того, що наше кохання живе у наших листах один одному.

*Бонапарт.* Коли ти не поряд, я відсилаю тобі листи з кожної поштової станції, в яких прошу, молю, погрожую, щоб ти приїхала до мене. Розлука невиносна для мене. Коли ми поряд, я з радістю бавлюся з твоїми дітьми. Але кому ж я залишу у спадок корону Франції?

**Жозефіна.** Так, ми вдало приховали від двору, що я старша за тебе на 6 років. Але ми не можемо приховати те, що я не можу тобі подарувати спадкоємця.

**Бонапарт.** Моє щире почуття до тебе перевірене часом, воно ніколи не зважало на думку про тебе моєї рідні. Але я змушений розлучитися з тобою... Я одружуюся із Марією Луїзою, австрійською принцесою. Цей шлюб, з жінкою королівської крові зміцнить законність мого правління. І я сподіваюся, що цей шлюб подарує мені сина.

**Жозефіна.** Ти зважишся на це? Твої слова вбивають мене. Мої вороги будуть святкувати наше розлучення.

**Бонапарт.** Я залишаю за тобою титул коронованої імператриці, Єлісейський палац, Наваррський замок і помістя Мальмезон. (Йде)

**Літературознавець.** (Сл.22) На всіх стінах столиці Франції було розклеєне оголошення «... Відбудеться одруження Його Високості Імператора Наполеона, короля Італії, протектора Рейнської та Швейцарської Конфедерації з її Імператорською та Королівською Високістю Панною Ерцгерцогинею Марією Луїзою, дочкою Його Високості імператора Франца, короля Богемії та Угорщини».

**Історик.** (Сл.23) Австрійська принцеса народила Наполеонові довгоочікуваного спадкоємця.

**Вчитель зарубіжної літератури.** «Наполеон такий великий, такий могутній, набагато вищий від простих смертних! Але він народився не на сходах трону. І є люди, які сто разів хотіли б бачити під короною будь-якого тупого королівського нащадка, ніж генія, який лякає їх та підкреслює їхню власну незначність, а це неприємно. Дехто відповідає на це заздрістю, злістю, честолюбством. Він ні на кого не може покластися його маршали заздрять йому та вважають, що могли би володарювати краще, ніж Наполеон, сім'я дошкуляє йому постійними докорами, його друзі, а також ті, хто називає себе так, тільки і думають про те, аби скористатися з його доброти... (Сл.24) І тільки солдати з їхніми чистими серцями обожнюють його...»



**Історик.** На той час у скореній Європі з'являються перші ознаки невдоволення. Правління Наполеона принесло цілу низку прогресивних змін, у тому числі скасування кріпосного права, але з іншого боку нагромаджувався тягар французького панування та втрат від континентальної блокади, яка завдала збитків економіці інших країн. Всю процвітала контрабандна торгівля, яка провокувала жорстокість поліцейського режиму. Французи побачили в імперії Наполеона більше утисків та бід, ніж слави та величі.

**Вчитель історії.** Маючи намір поставити на місце російського царя Олександра, Наполеон у 1812 р. вторгся в Росію на чолі великої 600 тисячної армії. Росіяни, які вистояли в кровопролитній Бородинській битві, обрали ще скіфами перевірену тактику і не приймаючи вирішального побоїща, відступили, заманили ворога в глиб країни у переддень зими. Навіть коли Наполеон зайняв Москву, цар Олександр відкинув його пропозицію миру. Згубна ізоляція французів тільки посилилася після пожежі Москви, і Наполеону нічого не залишалось, як вирушити у зворотну путь. Змучена холодом, голодом та набігами партизанських загонів, велика армія розвалилась, і переможно розпочатий похід перетворився на катастрофу.

**Вчитель зарубіжної літератури.** 1812 р. - переломний етап у всесвітній історії та переломний момент у житті французького письменника Стендаля. 29-річний комісар Анрі Бейль був не просто учасником наполеонівського походу в Росію. Він вважав себе борцем за свободу, брав участь у звільненні Росії від рабства.

**Літературознавець.** Для французів, які тікали з Росії, ця країна стала жахом, краєм самогубців і дикунів. Бейль пережив і тяжке розчарування в імператорі-дезертирі: «Я робив помилку за помилкою. Я не розумів Росії. Урок жорстокий!»

**Історик.** З провалом російського походу імперія Наполеона розвалилася, як картковий будиночок. На англійські гроші сформувалася нова коаліція за участю Росії, Австрії, Пруссії та Швеції. Критик Військовий

геній не залишив Наполеона, але тепер обставини рішуче склалися проти нього. Німеччина була остаточно загублена після битва поблизу Лейпцига у жовтні 1813 року.

**Вчитель зарубіжної літератури.** (Сл.25) Перед невдалою спробою отруїтися Бонапарт пише дружині листи «Дорога Маріє-Луїзо!.. Ти повинна знати, що моє нещастя засмучує мене тільки тому, що змушує тебе страждати. Поцілуй свого сина за мене. Прощавай, твій Наполеон». Загнаний у Фонтенбло, імператор не міг чинити опір коаліції та змушений був підписати зречення престолу.

*(Виходить учень, який виконує роль Наполеона, тримаючи шляпу в руці)*

**Наполеон.** «Імператор Наполеон, вірний своїй присязі, заявляє, що він готовий залишити трон, покинути Францію і навіть піти з життя заради блага Вітчизни».

**Вчитель зарубіжної літератури.** (Сл.26) Він, щоправда, залишився імператором - але маленького острова Ельба в Середземному морі. «Наполеон - король каміння. Безглуздість».

**Вчитель історії.** На цьому мала завершитися кар'єра Наполеона, але попереду ще був гучний постскриптус... Повернувши собі престол, Людовік XVIII Бурбон скоро викликав народну ненависть, а між союзниками почалися суперечки. Враховуючи ситуацію, що склалася в країні, Наполеон біжить з Ельби і 1 березня 1815 р., висаджується у Франції з купкою вірних людей. Тріумфально пройшов країною, прибув у Париж і без жодного пострілу за 20 днів захопив владу.

**Вчитель історії.** Завдання на розвиток критичного мислення. Ознайомтеся з описом В. Гюго під Ватерлоо 18 червня 1815 р. і визначить, хто із двох полководців – Наполеон, а хто – Веллінгтон (англієць, війська якого розгромили французьку армію) і чому. (Сл.29) «Ватерлоо – це одна із найбільш своєрідних сутичок в історії. Наполеон і Веллінгтон. Це не вороги – це протилежності... З одного боку – точність, передбачливість, математичний

розрахунок, обережність, забезпечені тили, відступи, збережені резерви, непохитна холонокровність... з іншого – інтуїція, провидіння, своєрідність військової майстерності, надлюдський інстинкт, іскрометний погляд... чудове мистецтво з гордовитою пишнотою... союз з долею... деспот, який доходить до того, що підкоряє своїй тиранії навіть поле бою, вірячи в свою зірку... (роздуми учнів та висновок вчителя історії).

**Історик.** Наполеон прагнув завоювати все можливе - Пруссію, Польщу, Росію.

**Історик.** Веллінгтон – вірно служити своєму королю та Британській імперії. Після поразки під Ватерлоо Наполеон просив надати йому прихисток у Сполученому Королівстві, а натомість зарікався вести будь-яку політичну діяльність. Але це був би занадто оптимістичний сценарій для імператора, який маніакально одну за одною підкорював європейські країни. Прохання Наполеона гарантувати йому безпеку королівський двір резонно відхилив.

**Вчитель історії.** Як на вашу думку чи зміг Веллінгтон стати такою значною постаттю в історії людства, як Наполеон?

**Історик.** Я вважаю, що Веллінгтону не вдалося стати завойовником Європи, тому що він служив королю Англії та діяв за його наказами, дотримуючись військової стратегії. Був великим математиком, який з точністю розраховував можливості армії, її боєздатність, рахувався з людськими жертвами. Завжди вивчав слабкі місця та стратегії Наполеона і намагався зрозуміти характер його дій. Найбільше, що йому вдалося це стати прем'єр-міністром Британії. Досить жорстоким політиком непризнаним своїм народом.

**Вчитель історії.** (Сл.30) Наполеон вдруге зрікся престолу, його відправили на загублений в Атлантиці о. Св. Єлени, де він і залишався до самої смерті в 1821 р. Останніми словами великого полководця були «Авангард... Армія...» На годиннику - 5 годин і 45 хвилин...

**Вчитель зарубіжної літератури.** (Сл.31) У медичному висновку про смерть імператора, зазначено, що він помер від раку, але деякі медики, які

оглядали його тіло, не погодилися з цим діагнозом. У 1950-ті роки шведський дантист Форшуфвуд виступив із твердженням, що Наполеона отруїли. Перебуваючи на острові, Бонапарт надсилав родичам пасма свого волосся як сувеніри. Досліджуючи рештки волосся імператора, Форшуфвуд виявив у них високий вміст миш'яку – смертельної отрути. Медик встановив, що граф Шарль-Трістан де Монтолон, який служив на той час на острові, вкрав з казни французької армії велику суму грошей. Під загрозою суду та тюремного ув'язнення граф міг дати згоду на те, щоб отруїти Наполеона. Про останні роки життя Наполеона написані твори... (Сл.32-33)

**Вчитель історії.** Через 19 р. французький фрегат привіз до берегів Франції з о. Святої Єлени останки імператора. Мільйонний натовп французів вітав Наполеона під час його останнього тріумфального в'їзду в Париж. (Сл.34) З тієї пори він спочиває у самому центрі Парижа в Домі Інвалідів. На гробниці французи написали такі слова:

**Вчитель зарубіжної літератури.** «Залишимо його лежати тут, під високим куполом. Це – шолом для справжнього велетня».

**Вчитель історії.** (Сл.35) Наприкінці життя Наполеон сказав: «Моя справжня слава не є в 40 виграних мною битвах: Ватерлоо всі їх перекреслило. Але не буде і не може бути забутим і цивільний кодекс». Чим, на вашу думку, була обумовлена ця переконаність Наполеона?

(відповіді учнів)

**Історик.** Працюючи над документами, ми прийшли до висновку, що для свого часу Цивільний кодекс 1804 року мав видатне значення. Це була, друга цивільна конституція нового порядку. З доповненнями і змінами кодекс діє у Франції до сьогодні.

**Вчитель історії.** При всій ненависті до нього переможців, багато чого зі зробленого Наполеоном виявилось неможливо переробити на старий лад, і довгі роки в народі жила легенда про непереможного імператора, про його виняткові здібності та людські слабкості.(Сл.36)

**Відеоролик «Цікаві факти про Наполеона»**

## **V. Узагальнення знань.**

***Вчитель історії.*** Наполеон залишився національним героєм Франції. Він пережив свою епоху, але притягальна сила його долі ще довго бентежитиме уми. Його образ став прикладом ролі особистості в історії. Час від часу в історії світу виникає необхідність появи сильної особистості, здатної взяти на себе відповідальність за прогресивні зміни. Проте ціна цих змін дуже висока.

***Вчитель зарубіжної літератури.*** На прикладі художніх історій життя Жульєна Сореля та Родіона Раскольникова ми побачили, що вчинки цих молодих людей порушують усі моральні норми, руйнують їхні життя та життя люблячих їх людей. Обидва вони впевнилися в марності й нікчемності вибраного ідеалу. Трагедія приводить їх до переоцінки цінностей. (Сл.37)

***Вчитель історії.*** Особиста доля Наполеона, та подібних до нього Леніна, Гітлера, Сталіна теж позбавлена людського тепла. Престол Наполеона, який розлучився з коханою задля інтересів імперії так і не успадкував його син, іронією долі його посів онук Жозефіни. Ленін та Гітлер так і не пізнали щастя батьківства. Сталін втратив своїх дітей. Отримали смерть шляхом отруєння троє з диктаторів. Їхні режими в подальшому були засуджені світовою спільнотою. Ці люди стали не творцями, а рабами історії. Їхній час і фатум покликали їх, щоб принести у жертву, проте – залишити їхні імена в історії світу.(Сл.38)

***Вчитель зарубіжної літератури.*** Є Наполеони і на сучасній світовій арені, які забули уроки історії і закони моралі. Забули, що найбільшою цінністю в сучасному світі є людське життя. (Сл.39-41) Життя, створене для сімейного тепла, затишку, дитячого сміху та життєвих радощів.

## **VI. Рефлексія. Оцінювання знань. (Метод «Палітра емоцій»).**

## **VII. Підбиття підсумків.**

Для закріплення отриманих знань про Наполеона та наполеонізм, ми підготували подарункові буклети з результатами окремих наших досліджень.

Дякуємо за роботу дітям, за увагу гостям уроку. Раді пригостити вас своїм тортом «Наполеон», рецепт якого був вигаданий самим імператором Франції - Наполеоном. Після вдалого дебюту в імператорському палаці, цей шедевр кулінарії став популярним у всьому світі. Смачного вам!

*(Фрагмент відео «Історія створення торта «Наполеон»).*

**Домашнє завдання.** Написати твір-роздум: «Чи можна вважати Наполеона видатною особистістю на всі часи?»

**Додаток Б. Конспект інтегрованого уроку із зарубіжної літератури, української літератури та історії (9 клас)**

**Тема:** Порівняльна характеристика образу Мазепи в поемах Джорджа Байрона «Мазепа», Олександра Пушкіна «Полтава», Володимира Сосюри «Мазепа»

**Мета:** формування *предметних компетентностей*: порівняти образ Мазепи в творах Джорджа Байрона, О. Пушкіна, В. Сосюри; ознайомити з неоднозначним трактуванням образу Мазепи класиками світової літератури; *формування ключових компетентностей*: уміння вчитися, актуалізувати пізнавальну діяльність учнів; *комунікативної*: формувати навички роботи в парі, в групі; *інформаційної*: формувати вміння знаходити потрібну інформацію та представляти її; розвивати навички дослідницької діяльності учнів, компаративного аналізу художнього тексту, розвивати логічне, критичне мислення, навички висловлювання власної думки, усне зв'язне мовлення; виховна: виховувати інтерес до творів класиків світової літератури, розширювати кругозір учнів.

**Тип уроку:** інтегрований тріадний урок-дослідження з елементами компаративного аналізу художнього тексту.

**Обладнання:** мультимедійна презентація, таблиці, коло Вена, цитатний матеріал для характеристики образу Мазепи.

### **Хід уроку**

**I. Організаційна частина.**

**II. Оголошення теми уроку, запис учнями в зошитах теми уроку. Слайд № 1.**

Вчитель, використовуючи інтерактивну вправу «Дерево передбачень», звертається до учнів із завданням: сформулювати мету уроку (учні формулюють мету). Слайд № 2.

**Оголошення мети уроку.**

### **III. Мотивація навчальної діяльності.** Слайд № 3. Портрет Мазепи

**Слово вчителя.** Іван Степанович Мазепа – найзагадковіша постать в усій нашій історії. Ця неординарна особистість надихнула на творчість не одного поета. До образу Мазепи зверталися Дж. Байрон (Англія), Вольтер, В. Гюго (Франція), О. Пушкін, К. Рилєєв (Росія), Т. Шевченко, В. Сосюра (Україна.). Навіть сучасна зарубіжна література звертається до цієї особистості. Ірен Стецик, бельгійка українського походження, у 1981р. написала роман «Мазепа, гетьман України», який був відзначений двома преміями. Письменниця дає своє трактування діянням гетьмана. А російська дослідниця і поціновувачка історичних особистостей Івана Богуна і гетьмана І. Мазепи Тетяна Таїрова (Санкт-Петербург) стала авторкою художнього твору «Іван Мазепа. Хроніка православного шляхтича» (Компанія FILM.UA та СТБ плануються зняти кінофільм за цим твором) та ще багатьох історичних та художніх творів про українського гетьмана.

### **IV. Робота над темою уроку**

#### **1. Виступ учнів-істориків з повідомленням про Мазепу.**

Мазепа володів 8 мовами, перебудував, спорудив Печерську Лавру, Пустинно-Миколаївський, Братський, Золото-Михайлівський, Чернігівський, Прилуцький, Батуринський, Глухівський собори, кафедральні собори в Києві, Переяславлі, Чернігові, церкви в Батурині. Мазепа Іван Степанович — гетьман України з 1687 по 1709 рік; видатний державно-політичний і культурний діяч кінця XVII – початку XVIII ст. Народився 20 березня 1639 року в селі Мазепинці (нині Білоцерківський район Київської області). Належав до родини відомої правобережної української шляхти. Початкову освіту отримав у школі Київського братства, згодом закінчив Києво-Могилянський колегіум та Єзуїтську колегію у Варшаві. Протягом трьох років навчався в Німеччині, Італії, Франції та Голландії, де здобув чудову європейську освіту, досвід європейського політичного та культурного життя. Знав кілька іноземних мов.



Формування національно-політичних переконань І. Мазепи відбувалося під час служби при гетьманах П. Дорошенкові та І. Самойловичеві, які мали програми відродження самостійної й соборної української держави. І. Мазепа був першим українським гетьманом, який незмінно володів гетьманською булавою протягом майже 22 років (8081 днів). Період його правління характеризувався економічним розвитком України-Гетьманщини, стабілізацією соціальної ситуації, піднесенням церковно-релігійного життя та культури. На початку XVIII ст., в умовах Північної війни (1700–1721), гетьман І. Мазепа в союзі з польським королем Станіславом Лещинським та шведським королем Карлом XII здійснив спробу реалізувати свій військово-політичний проект, метою якого був вихід з-під протекторату Московської держави й утворення на українських землях незалежної держави. Помер у ніч з 21 на 22 вересня 1709 року в селі Варниця поблизу м. Бендери. Похований у монастирі Св. Георгія (Юрія) м. Галац (Румунія).

## 2. Слово вчителя.

Протягом уроку ви будете заповнювати порівняльну таблицю «Образ Мазепи у творах Дж. Байрона, О. Пушкіна, В. Сосюри». Слайди № 4,5. *Порівняльна таблиця «Образ Мазепи у творах Дж. Байрона, О.Пушкіна, В.Сосюри.*

**3. Робота в парах.** Робота над характеристикою образу Мазепи за поемою Дж. Байрона. Слайд № 6 (*Обкладинка поеми Дж. Байрона, ілюстрації до твору, які коментують учні*)

- З чого починаються події в поемі Дж. Байрона? (*З поразки шведського короля Карла під Полтавою, його поранення та втрати коня*).

- Яким зображений Мазепа на початку твору? ( Він літня людина, яка дбає спочатку про коня:

Козацький князь обтер коня,  
 Розпутав, розгнуздав, обчистив,  
 Розгладив гриву, ноги, хвіст,  
 Послав йому трави та листу

І тішився, що Карий їсть...

Потім «взявсь оглянути тепер рушницю,... чи часом порох не промок»

...славний ватажок

Добув торбину й баклажок,

Увесь убогий свій припас,-

І з Карлом і всіма з почоту

Гостинно поділився він

З такою ж гідністю достоту,

Як на бенкеті дворянин.

- Як це його характеризує? (*Він справжній гетьман, який дбає про коня, рушницю і тільки потім про їжу та відпочинок, де поводить себе з гідністю, як дворянин* )

- Чому присвячена більша частина поеми? Доведіть, що це монолог-сповідь. (Більша частина присвячена розповіді про те, що було 50 років потому, коли йому минав двадцятий рік, він був пажем шість років у короля Яна Казиміра, як він закохався у Терезу, дружину іншого пана:

І все-таки я не знайду

Ні барв, ні образів, ні слів,

Щоб змалювати ним оту,

Яку я палко так любив...

Чоловік Терези, дізнавшись про зраду дружини, прив'язав його до коня, і Мазепа ледве не помер, долаючи шлях долинами, лісами, річками, але його врятували козаки та обрали гетьманом.

Учні пояснюють значення слова «сповідь»: 1) сповідь перед священиком у своїх гріхах. 2) відверта, неприхована розповідь про себе. (Більша частина поеми присвячена монологу-сповіді Мазепи.)

**4. Висновки учнів І групи** (Образ Мазепи в поемі Дж. Байрона «Мазепа»). (*На початку та в кінці поеми Байрона Мазепа зображений літньою людиною, яка згадує свою молодість. У творі немає натяку на зрадництво гетьмана. Він мужній, сильний, шляхетний, береже свою*

*гідність і незалежність, незламний, як «дуб віковий». Він показаний як людина самотня і нескорена, такий собі благородний злочинець, саме такі риси притаманні романтичному герою. Байрон наділяє свого героя якостями, які притаманні саме Мазепі: він освічений, його воля ніколи і ніким і ні за що не могла бути підкорена. Образи-символи допомагають поєднати його з романтичним героєм. Монолог-сповідь – основний засіб розкриття психології героя романтичного).*

**5. Заповнення учнями порівняльної таблиці: образ Мазепи в поемі Дж. Байрона «Мазепа».**

У поемі Дж. Байрона «Мазепа» (1818)	У поемі О. Пушкіна «Полтава» (1829)	У поемі В. Сосюри «Мазепа» (1929-1960)

**6. II група досліджує образ Мазепи в поемі О. Пушкіна «Полтава», використовуючи слайд №7, у якому подаються ілюстрації та цитати до твору.**

- Доведіть, що Мазепа хитрий, підступний, пам'ятає образу на царя, зло:

Но чем Мазепа злей,  
 Тем сердце в нём хитрей и ложней...  
 Не многим, может быть, известно,  
 Что дух его неукротим,  
 Что рад он честно и бесчесто;  
 Вредит он недругам своим;  
 Что ни единой он обиды  
 С тех пор как жив не забывал...  
 Что он не ведает святыни,  
 Что он не помнит благостыни,  
 Что он не любит ничего,  
 Что кровь готов он лить, как воду,  
 Что презирает он свободу,

Что нет очизны для него...  
Мазепа всюду взор кидает  
И письма шлёт из края в край:  
Угрозой хитрой подымает  
Он на Москву Бахчисарай...  
Он, думой думу развивая,  
Верней готовит свой удар;  
В нём не слабеет воля злая,  
Неутомним преступный жар...  
Давно горю стеснённой злобой...  
Я слово смелое сказал.

Смутились гости молодые...  
Царь, вспыхнув, чашу уронил  
И за усы мои седые  
Меня с угрозой ухватил.  
Тогда, смирясь в бессильном гневе,  
Отмстить себе я клятву дал,  
Носил её- как мать во чреве  
Младенца носит.Срок настал.

- *У чому полягала зрада Мазепою царя Петра I ? (Він перейшов на бік шведського короля)*

И где ж Мазепа? Где злодей?  
Куда бежал Иуда в страхе?..  
Верхом, в глуши степей нагих,  
Король и гетман мчатся оба.  
Бегут. Судьба связала их.  
Обозревая зорким взглядом  
Степей широкий полукруг,  
С ним старый гетман скачет.

## 7. Робота в парах.(Відповіді на запитання до поеми О. Пушкіна «Полтава»

- Про кого починається розповідь у поемі «Полтава»?

Богат и славен Кочубей.

Его луга необозримы;

Там табуны его коней

Пасутся вольны, нехранимы.

Кругом Полтавы хутора

Окружены его садами,

И много у него добра,

Мехов, атласа, серебра

И на виду и под замками.

- Яке найголовніше багатство було у нього?

Но Кочубей богат и горд

Не долгогривыми конями,

Не златом, данью крымских орд,

Не родовыми хуторами,

Прекрасной дочерью своей

Гордится старый Кочубей

- Кого покохав Мазепа? (Дочку Кочубея, свою хрещеницю)

- Як вдіяла донька Кочубея? (Покохавши Мазепу, втекла з ним

- Який намір був у Кочубея, щоб помститися Мазепі ?

Нет, злодей,

В руках московских палачей,

В крови, при тщетных отрицаньях,

На дубе, корчась в истязаньях,

Ты проклянёшь и день и час,

Когда ты дочь крестил у нас..

- Хто розповів Марії про приреченість батька до страти? (Мати, яка прийшла до доньки вночі та розповіла про загрозу батькові).

- Чи встигли вони врятувати батька та чоловіка? (Ні, було вже пізно, йому відрубали голову)
- Що сталося з Марією? (Вона збожеволіла).

**8. Повідомлення учнів, які досліджували образ Мазепи за поемою О. Пушкіна «Полтава».** Складання порівняльної таблиці. *(В поемі Пушкіна Мазепа зображений як зрадник. Він жорстокий, підступний, хитрий, властолюбний, ненависний, мстивий, злодій, якому немає прощення, автор декілька разів використовує слово «злий», він проливає ріки крові людської, навіть називає його Іудою).*

**9. III група. Характеристика образу Мазепи в поемі Володимира Сосюри «Мазепа».** Слайд №8. В. Сосюра з гордістю промовляє:

«Я ж українець, як і він...

Я серцем хочу показати

Страшну трагедію Мазепи,

І в ній в той час страшний незгоди

Трагедію мого народу.

Благословення матері є найзворушливішими рядками поеми

В. Сосюри:

Готовий будь! Збирайся, мій сину!

Народ хвилюється кругом...

Будь оборонцем України...

Тебе народ і Бог обрали!

Надінь шолом і меч візьми,

Стань на чолі, здійми повстання,

Нехай чека тебе на тес

Страшна дорога Моїсея,

Доноси, зрада, вигнання...

Та доля страдників така...

Той не живе, хто жити вміє

З душею темного раба.

Життя – це ж вічна боротьба!

У сні Мазепи, де він бачить себе маленьким хлопчиком і слухає розповідь учительки про Україну, найбільше розкривається внутрішній світ Мазепи: «Я України не забуду, вона для мене як зоря!». Причини трагедії Мазепи у тому, що:

...не пішов за ним народ

Шляхом і радості й надії.

Не зрозумів його він мрії...

Мазепа не звинувачує своїх співвітчизників, бо помиляється народ, коли немає ще держави:

Хіба народу не любив я!

Собі на горі й безголів'я

Не зрозумів мене народ.

Саме у таких рядках В. Сосюра висловив основну думку поеми:

Хай про Мазепу спів мій лине,

Хоч він був пан, серце мав.

За суверенність України

Боровся він і в цім був прав.

#### **10. Висновки учнів про образ Мазепи в поемі В. Сосюри «Мазепа».**

**Складання порівняльної таблиці** (Мазепа до останньої хвилини життя залишається вірним сином свого народу й України, ім'я якої було останнім словом на його вустах перед смертю: «Прощай, Україно, прощай!» Автор відобразив Мазепу як борця за незалежність України, він патріот, любить Україну і хоче, щоб ненька-Україна квітла і була щасливою. Мазепа в поемі В. Сосюри є героєм, а не зрадником).

#### **11. Складання коло Вена.** Слайд № 9.

**12. Висновки учнів про спільне та відмінне у зображенні образу Мазепи.**

#### **V. Підсумок уроку.** Інтерактивна вправа «Сенкан».

Завдання для уважного читача. Слайд №10.

*Слово вчителя.*

- Згадайте мету уроку.

- Як ви вважаєте, мету уроку виконано?

**VI. Рефлексія. Інтерактивна вправа «Мікрофон»**

Продовжи речення: «На уроці я дізнався(лася), що...

**VII. Домашнє завдання.** (Слайд №11). Образ Мазепи в різних видах мистецтва (завдання за вибором).



**Додаток В. План–конспект інтегрованого уроку «В. Шекспір – геніальний англійський драматург доби Відродження. Трагедія Вільяма Шекспіра «Гамлет»**

**НАВЧАЛЬНІ ДИСЦИПЛІНИ:** *Зарубіжна література, англійська мова.*

**ТЕМА:** В. Шекспір – геніальний англійський драматург доби Відродження. Трагедія Вільяма Шекспіра «Гамлет».

**ТИП ЗАНЯТТЯ:** класно-урочна система: інтегроване бінарне.

**МЕТА ЗАНЯТТЯ:**

- ознайомити учнів з біографією і віхами творчості видатного англійського драматурга та поета В. Шекспіра, з історією створення трагедії «Гамлет», вдосконалювати навички роботи з текстом;
- активізувати мовленнєво-розумову діяльність учнів, монологічне та діалогічне мовлення;
- закріпити лексичний матеріал з теми «Вільям Шекспір»;
- навчити школярів декламувати англійську поезію;
- аналізувати ліричний твір на основі особистісного сприйняття й розуміння художнього твору. порівнювати переклади різних постів;
- розвивати інтерес до вивчення англійської мови та культурної спадщини Великобританії, зокрема до творчості В. Шекспіра

**Формування предметних компетентностей:** *учень / учениця дає стислу характеристику літератури античності та Відродження; називає видатних представників античної та ренесансної культур; знає основні відомості про Гомера, Данте і В. Шекспіра; розуміє вплив творчості Гомера, Данте і В. Шекспіра на українську літературу й світовий літературний процес; аналізує ідейно-тематичний зміст, сюжет, особливості композиції, проблематику трагедії «Гамлет»; аргументує, чому образ Гамлета став «вічним»; визначає провідні мотиви трагедії «Гамлет», роль монологів у розкритті образу головного героя; усвідомлює духовні цінності, утілені у*

творах літератури й мистецтва; *висловлює судження* щодо морального вибору в житті людини (за трагедією «Гамлет»); *робить висновки* про значення прочитаних творів для світового культурного поступу в цілому і розвитку українського культурного середовища зокрема; *читає* уривок із трагедії «Гамлет» англійською мовою; *порівнює* уривки оригіналу та перекладу трагедії «Гамлет»

**Формування ключових компетентностей:** учень / учениця *тлумачить* поняття «трагедія», «вічний образ»; *збагачує* власне мовлення крилатими висловами з «Гамлета»; *установлює* причиново-наслідкові зв'язки подій та образів; *самостійно знаходить і систематизує* інформацію про літературні твори та явища; *використовує* різні види читання (повільне, виразне, коментоване, повторне, вибіркове); *здійснює* самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексію, зіставляючи свої погляди з поглядами головних персонажів трагедії «Гамлет»; *визначає* у творах актуальні соціальні проблеми та ідеї; *оцінює* стосунки Гамлета і зображеного у шекспірівській трагедії соціуму; *усвідомлює* роль античності і Відродження в розвитку української і світової культури.

**Обладнання:** портрети В. Шекспіра, виставка різних видань творів драматурга; роздатковий матеріал, відео матеріал.

## ХІД ЗАНЯТТЯ

*«Шекспір – це пророк, посланий Богом, щоб просвітити нам таємницю про людину, про душу людську».*

Ф. Достоевський

### I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

### II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

*Вступне слово викладача зарубіжної літератури. Експрес – опитування.*

Наше заняття присвячене відзначенню у 2019 році 455-річчя від дня народження Вільяма Шекспіра – одного з найвідоміших драматургів світу, автора принаймні 17 комедій, 10 хронік, 11 трагедій, 5 поем і циклу зі 154 сонети. Заняття наше нестандартне. Буде проведене відразу двома викладачами. Чому?

А тому, що Шекспір – найвидатніший англійський поет і драматург. У геніальних творіннях Шекспіра перед нами постає широка і правдива картина Англії XVIст. І без рідної для письменника мови ми не можемо оцінити красу творів генія.

«Кожна людина – дитя своїх справ». Ці слова письменника епохи Відродження Сервантеса так само актуальні сьогодні, як і багато років тому, у XVI ст., коли вони були написані.

1. Епоха Відродження – це... (*Період в історії культури Західної Європи, який почався в Італії в кінці XIII ст., зайняв у більшості європейських країн XIV-XVI ст., а в Іспанії та Англії тривав до початку XVII століття*).

2. Хто першим почав уживати цей термін? (*Термін «Відродження» першим почав уживати Джорджо Вазарі – італійський художник, живописець, архітектор та історик XVI століття*).

3. Що означає слово «ренесанс»? (*У перекладі з французького «Renaissance» означає «Відродження»*).

4. Дайте визначення терміну Відродження, або Ренесанс (*Відродження, або Ренесанс – це епоха гуманізму і Реформації, епоха, коли Європа, яка подолала нарешті довгу «ніч» Середньовіччя, повернулася у філософії та мистецтві до ідеалів античності*.)

Так, це був час первісного нагромадження капіталу, ліквідації феодальної монархії, виникнення великих централізованих держав, формування нації та національних культур, бурхливого розвитку наук та виробничих сил.

Основний принцип цього періоду – гуманізм.

5. Що означає термін гуманізм (*утвердження людини як вищої цінності*).
6. Назвіть письменників – представників епохи Відродження. (*Італія: Франческо Петрарка, Джованні Боккаччо; Франція: Франсуа Рабле; Іспанія: Мігель Сервантес де Сааведра; Англія: Томас Мор, Вільям Шекспір...*).

### III. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

#### *Викладач зарубіжної літератури*

На сьогоднішньому інтегрованому занятті із зарубіжної літератури та англійської мови наша з вами мета – спробувати розгадати загадку популярності англійського поета Вільяма Шекспіра, доторкнутись до яскравих поетичних сторінок його творчості.

#### **Робота над біографією Шекспіра**

#### *Викладач англійської мови*

**Teacher:** Boys and girls! Today we shall continue to study English literature. We shall speak about one of the greatest poets and dramatists of the world. He belongs to those rare geniuses of mankind who have become landmarks in the history of world culture.

No writer in the world holds a position similar to Shakespeare's. His plays are being performed more often and in more countries of the world than ever before. And even those people who did not read his plays have become familiar with some of his more popular works in the cinema and on the television screen. And today we shall speak about Shakespeare's popular tragedy "Hamlet". But first of all what do you know about his life?

**Student 1:** William Shakespeare was born on April, 23, 1564. His father, John Shakespeare, moved to Stratford-on-Avon about 1550. The writer's mother, Mary Arden was the daughter of a rich farmer. John Shakespeare and his wife lived in a two-story house. This house is one of the most famous places in the world now. There is a small room on the second floor, where William was born.

**Student 2:** William went to the grammar school in Stratford, but he was educated more by the people and nature around him than by school. When William was only 18 he married Anna Hathaway, the daughter of a farmer from a village

not far from Stratford. Three years later the young Shakespeare who already had three children, went to London because he wanted to be an actor. A few years later he became well-known as a dramatist.

**Student 3:** Many of his plays were staged at a London theatre called “The Globe”, which was opened in 1599. Shakespeare wrote 37 plays, 154 sonnets and 2 poems. He is known as a writer of comedies, historical dramas and tragedies. Among his comedies are “A Midsummer Night’s Dream”, “Comedy of Errors”. His tragedies are “Othello”, “Romeo and Juliet”, “Hamlet”. In 1611 Shakespeare came back to Stratford where he died on April 23, 1616. He was buried in a beautiful old church in Stratford-on-Avon.

***Викладач зарубіжної літератури.***

Вільям Шекспір, англійський драматург і поет — одна з найвидатніших постатей доби Відродження. Його п’єси і зараз грають у всіх театрах світу, вивчають у школах і не перестають дивуватися силі генія їхнього автора.

- Що нового вніс В. Шекспір у жанр сонету? (*Змінив схему сонету (три чотиривірші й один двовірш), розширив тематику, широко використав символіку, метафори, яскраві порівняння, поетичні асоціації.*)
- Подумайте, чому саме В. Шекспіра називають геніальним поетом і драматургом доби Відродження. (*Бо він не мав рівних за здатністю заглибитися в людську психологію, її найпотаємніші куточки, опоетизував людину та красу її почуттів, досконало володів майстерністю драматурга.*)
- Скільки сонетів написав В. Шекспір? (154)
- Кому Шекспір присвячував свої сонети? (*Другові та «Смаглявій леді»*)
- Хто перекладав твори В. Шекспіра українською мовою? (*М. Старицький, П. Куліш, Ю. Федькович, Панас Мирний, І. Франко, Леся Українка, М. Кропивницький, М. Рильський, І. Кочерга, Б. Тен, М. Бажан, В. Мисик, І. Стешенко, Д. Паламарчук, Г. Кочур та ін.*)

Існує ряд гіпотез, що під ім’ям Шекспіра ховається зовсім інше історичне обличчя. В якості авторів називався оксфордський граф Едуард де

Вер, який перестав публікуватися в 1593-му, у той час як Шекспір заявив про себе в 1594-му. Псевдонім «Шекспір» був обраний невипадково. На фамільному гербі де Верів зображений лицар зі списом у руці, а буквальний переклад Shake-speare – «приголомшливий списом».

**Перегляд відео «Одна історія. Вільям Шекспір – англійський поет, автор другої Біблії людства»**

***Викладач англійської мови.***

Словникова робота перед опрацюванням тексту.

*Опрацювання тексту.*

**Task 1.** You are given a text to read. Translate it.

William Shakespeare was a poet and a playwright, and is widely regarded as the greatest writer in the English language. He was born in Stratford-upon-Avon, in central England, in 1564 and he died in 1616. His surviving work consists of 38 plays, 154 sonnets (a special type of poem with 14 lines), and some other poems. He is best known for his plays which have been translated into every major language and are performed more than those of any other playwright in the world.

When William Shakespeare was 18 years old he married Anne Hathaway, and they had three children. Shakespeare went to London to work as an actor and a writer. In 1599 the Globe Theatre was built in London and it was in this theatre, situated on the banks of the River Thames, that some of Shakespeare's plays were first performed. In 1613 the theatre was destroyed by a fire. However, a modern reconstruction of the theatre was built near the original site in 1997 so even today you can go to the Globe Theatre to see one of Shakespeare's plays.

*Після опрацювання тексту, учні відповідають на запитання викладача.*

***Викладач англійської мови збирає та перевіряє роботи учнів.***

***Викладач зарубіжної літератури.***

Сьогодні ми ознайомимося із відомою трагедією Шекспіра «Гамлет».

*Теорія літератури:* Трагедія – це драматичний твір, що втілює непримиренний конфлікт між героями та закінчується смертю одного або декількох героїв.

Прослухайте повідомлення про історію створення трагедії Шекспіра «Гамлет».

### Учень

#### **Історія створення трагедії «Гамлет»**

У часи Шекспіра було прийнято створювати п'єси на основі вже наявних. Не була винятком і трагедія Шекспіра «Гамлет». Сюжет її досить давнього походження.

Мається на увазі скандинавська сага про данського принца Амлета, який жив у VIII столітті. Легенду про нього уперше записав данський літописець Саксон Грамматик наприкінці XII століття.

П'єсу на цей сюжет склав один із сучасників Шекспіра 1589 року. Ім'я автора невідоме, але припускають, що це був Томас Кід (1558-1594). В. Шекспір переробив цю п'єсу на початку XVII ст. Його трагедія мала успіх, і один із сучасників висловився так: «Це прекрасно, як «Гамлет».

Необхідно зауважити, що для сучасників Шекспіра ця трагедія була насамперед драмою кровавої помсти, історією про те, як данський принц помстився за вбивство свого батька. Для них це була повість:

*Бесчеловечных и кровавых дел,  
Случайных кар, негданных убийств,  
Смертей, в нужде подстроенных лукавством,  
И, наконец, коварных козней, павших  
На головы зачинщиков.*

Наприкінці XVIII ст. німецький письменник Й. В. Гете побачив у Гамлеті не месника, а мислителя, людину доби Відродження.

#### **Викладач зарубіжної літератури.**

Ви вдома прочитали трагедію Шекспіра «Гамлет». Давайте згадаємо героїв трагедії та поєднаємо на екрані їх імена із соціальним статусом.

Лаерт	королева Данська
Фортинбрас	король Данський

Гертруда	принц Данський
Гамлет	друг Гамлета
Полоній	придворні
Клавдій	дочка Полонія
Розенкранц	син Полонія
Гільденстерн	принц Норвезький
Офелія	королівський радник
Гораціо	

## РОБОТА НАД ТЕКСТОМ ТРАГЕДІЇ

**Викладач зарубіжної літератури. Бесіда.**

- Ланцюг яких трагічних подій зображений у творі Шекспіра «Гамлет»? *(Смерть царює у трагедії. Зав'язкою у творі є раптова смерть короля, у середині дії гине Полоній, Офелія, Розенкранц, Гільдестерн, а у кінці – королева Гертруда, Клавдій, Лаерт та й сам герой трагедії)*
- До чого, навіщо таке нагромадження смертей, трупів, атмосфера гниття? Яку відповідь дає сам Гамлет? *(Виною всьому є вік, що «розхитався»)*
- Яким є настрої самої трагедії: *(Данія готується до війни; дію у творі ми бачимо очима Гамлета, а він нова людина у Ельсінорі, йому все здається чужим, все відштовхує; не може зрозуміти і прийняти раптову смерть батька, мати дуже швидко виходить заміж за рідного брата батька, герой підсвідомо відчуває віроломство, підступність);*
- Починається драма приголомшливою подією. Якою саме? *(Поява Привида)*
- Від кого про це дізнався Гамлет? *(Від свого друга Гораціо)*
- Як розвиваються на цей момент стосунки Гамлета та короля і королеви? Наведіть цитати, прокоментуйте їх.

**Читання та аналізування діалогу Гамлета та короля (сцена 3)**



- Про що дізнається Гамлет від Привида? *(Гамлет дізнається, що його батько помер не від укусу змії, як було оголошено у королівстві, а від отрути, яку влив у вухо королю Клавдій, коли той спав у саду. Привид закликає принца до помсти, але просить його пощадити матір, яка не причетна до смерті чоловіка.)*
- Що вирішує Гамлет?
- Герой-мислитель, Гамлет розмірковує над тим, яка життєва позиція людини є благороднішою. Який вибір зробити: підкоритися ударам долі чи боротися, захищаючи свою гідність?
- Що означають для Гамлета слова «Бути чи не бути?» *(Ці слова можна розцінити, відповідно, як «жити» та «померти». Але просто жити для героя недостатньо. Гамлет розуміє, що підкоритися долі – це теж для нього означає «не бути». «Бути» означає боротися, ризикувати, діяти.)*

#### ЧИТАННЯ МОНОЛОГУ МОВОЮ ОРИГІНАЛУ.

##### **Викладач зарубіжної літератури.**

Цей монолог – композиційний центр трагедії, тематично він не пов'язаний із сюжетною лінією, Гамлет з'являється вже мислячим, початку монологу ми не знаємо. Основне питання – це ставлення до зла – питання життя та смерті.

- Чому Гамлет у монологі «Бути чи не бути?» не приймає остаточного рішення? *(Він ще не впевнений у провині Клавдія.)*
- Як ви вважаєте, чому п'єса, яку ставили у королівському замку, дістала назву «Мишоловка»? *(Гамлет поставив пастку для Клавдія і чекав, чи не потрапить він у неї, як мишка до мишоловки. Видавши себе, король дав би принцу підстави для помсти.)*
- Чи виправдала п'єса свою назву? *(Так, бо Клавдій був настільки стурбований виставою, що навіть не зміг додивитися її до кінця і вийшов геть. Сумнівів не залишилося: слова Привида були правдою.)*

##### **Читання та аналіз монологу Клавдія (сцена 3)**

- Чи змальовує Шекспір Клавдія як злодія? (*Клавдій – убивця, але він потерпає через муки совісті, страждає, хоча розкається остаточно не може.*)
- Що думає про свій злочин Клавдій?
- Пригадайте «прокляття перше й найдревніше». (*Біблійна легенда про Каїна й Авеля*)
- Чому Клавдій хоче і не може молитися? (*Клавдій відчуває страшну провину і хоче очиститися за допомогою молитви, сподівається на прощення, але сам розуміє, що не розкається, бо не може відмовитися від того, чим заволодів завдяки вбивству, - влади і королеви.*)

#### ***Аналіз діалогу Гамлета і Гертруди (сцена 4)***

- Чи досяг своєї мети Гамлет під час розмови з матір'ю? (*Так, він висловив усі свої почуття до матері, і вона, страждаючи, зрозуміла його:*

О годі, сину!

Звернув мені ти очі в глиб душі:

У ній тепер я чорні плями бачу,

Яких нічим не вивести.

- Які проблеми порушує Шекспір у своїй трагедії? (*Проблеми влади й тиранії, життя і смерті, справжньої та фальшивої дружби, величі й нищості людини, обов'язку й честі, вірності і зради, кохання, моралі, мистецтва, проблема методів боротьби зі злом і т. ін.*)
- Чи вирішує фінальна сцена конфлікт Гамлета? (*Особисту помсту герой здійснив, проте Гамлет не вирішив основної задачі – змінити суспільство, хоча він його розхитав, він залишає нову думку, погляд тим, хто залишився жити*)

#### **IV. РЕФЛЕКСІЯ**

##### ***Викладач зарубіжної літератури.***

- Робота з епіграфом (бесіда).
- Що можна сказати про Шекспіра як про людину, виходячи із цих слів?

*«Шекспір – це пророк, посланий Богом, щоб просвітити нам таємницю про людину, про душу людську».*

## **V. ОЦІНЮВАННЯ**

### **VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ**

*Викладач англійської мови.*

Dear friends, thank you for the lesson. You have learnt a lot of things about Shakespeare's family, about his native town, about his place and his sonnets. I think it was very interesting and you will remember our lesson for a long time. Shakespeare was a great poet. He was «for all time».

*Заключне слово викладача зарубіжної літератури.*

Образ Гамлета – вічний образ. Можливість вибору є у всіх. Який це буде вибір, залежить лише від людини.

Людство розвивається, погляди його стають більш глибокими, смаки більш вимогливими, а Шекспір залишається все таким же невичерпним, все таким же щедрим. Він приносить радість, заставляє думати про час, стати чистішими, боротися, діяти.

Творчість Шекспіра є не лише надбанням минулого, вона не вкривається пилом сторіч, не втрачає своєї живої краси та сили впливу й донині.

### **VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ.**

Аналіз головних героїв трагедії Шекспіра «Гамлет».

Підготувати повідомлення «**Вільям Шекспір і Україна**».